

Magisterprogrammet i arkeologi

Kvinnan och havet

Ett genusperspektiv på den vikingatida kvinnan längs med svenska vatten

Jennie Mosseby

Magisteruppsats 30 hp
Vt 2009

Handledare: Mats Larsson
Examinator: Ulf Näsman
Humanvetenskapliga institutionen
Högskolan i Kalmar

ABSTRACT

Mosseby, J. 2009. Kvinnan och havet. Ett genusperspektiv på den vikingatida kvinnan längs med svenska vatten. Women and the Sea. The Viking Age maritime women in Sweden.

This essay studies the Viking Age women in Sweden from a gender perspective. It concerns how we through earlier archaeology as well as through our own society get a picture of the Viking age gender roles which are not necessarily true. They are created from our own beliefs, often not based on facts. The essay is concentrated to look at the material we have from coastal women to see if it is possible that also they worked at sea, owned their own boats and were equals with men in the Viking Age society ó before Christianity took place in Sweden.

Keywords: Viking Age, Sweden, gender, boat graves

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	1
2. MÅLSÄTTNING	2
3. METOD OCH TEORI	2
4. FORSKNINGSHISTORIK	3
5. KÄLLKRITIK	4
6. GENUSBEGREPPET- VAD INNEBÄR DET?	5
7. MÄNNISKAN OCH HAVET Ó ATT FÄRDAS PÅ, ATT LEVA VID	6
7.1 Och kvinnan?.....	7
8. DEN MARITIMA KVINNAN; SAGOR, RISTNINGAR OCH TEXTILIER	8
8.1 Kvinnan i saga och skrift.....	8
8.1.1 Utländska skriftliga källor.....	9
8.2 Den runristande kvinnan och kvinnan i runristningen.....	10
8.3 Kvinnan i textilierna.....	11
9. DEN MARITIMA KVINNAN I GRAVMATERIALET	12
9.1 Om båtgravar.....	12
9.1.1 Båtgravstyper.....	13
9.1.2 Båtgravens tolkningar.....	13
9.2 Den kvinnliga båtgraven.....	14
9.3 Gravvar och Genus ó skillnader i materialet.....	16
9.3.1 Genus och barngravar.....	19
10. KVINNAN Ó UNDERGIVEN MOTPOL ELLER ERKÄND SAMHÄLLSMEDLEM?	20
11. DISKUSSION	21
11.1 Könroller på havet.....	21
11.2 Kvinnan i skrift och bild.....	23
11.3 Kvinnan i gravmaterialet.....	24
11.3.1 Båtgraven.....	28

11.4 Kvinnan i samhället.....	31
12. SAMMANFATTNING.....	33
13. REFERENSER.....	34

1. INLEDNING

Intresset för Skandinavien under tidsperioden 800 ó 1050, den så kallade vikingatiden, är idag stort. Ibland kan det tyckas som att dagens information om dåtidens folk är rena fakta och inte baserade på vad de faktiskt är ó teorier. Dessa har grundats på vårt sätt att se på ett samhälle, utifrån dagens samhälle. Jag vill genom detta arbete kasta ljus på den kvinnliga delen av det vikingatida samhället, där bland främst de kvinnor belägna längst med den svenska kusten och Mälardalen. Syftet är att förmedla andra versioner av en samhällsstruktur som för många verkar hugget i sten. Påpekas bör att det inte är lätt, om ens möjligt, att sätta en och samma stämpel på en grupp människor. Man betraktade inte sig själv som en viking, även om jag använder mig av detta begrepp i min uppsats. Det är för att förenkla och kategorisera för oss idag. Det intressanta med den vikingatida kustbefolkningen är att en stor del av deras vardag sannolikt torde ha varit sammankopplat med maritimt liv; med fiske, handelsresor och handelsresande. Därmed kan vi faktiskt anta att många olika kulturer haft inflytande och gjort avtryck på det vikingatida Sverige. De familjer som hade medlemmar vilka gav sig iväg på havet lämnar dessutom de kvarvarande att möta en vardag fylld av sysslor själva. Detta torde haft stor påverkan på de som stannat kvar, måhända till och med på deras status. Det är farligt när vi inte förstår hur vår nutida syn på dåtidens samhälle är filtrerat genom en medeltida kristen lupp. Det vill säga att det var en självklarhet att männen skötte allt inom den offentliga sfären och den undergivna kvinnan var hemma.

Jag gör detta arbete av intresse för kvinnans egentliga historiska möjligheter och vill på ett övergripande sätt belysa andra aspekter och eventualiteter än bara våra klassiska tolkningar. Det har nästan blivit vulgärt att prata om ökvinnosysslor idag. Vår dualistiska syn på könsroller är alltid snäppet fulare när det kommer till diskussioner kring den feminina delen ó det är infekterat. Uppenbarligen skiljer vi oss åt rent biologiskt, det är ingenting konstigt med detta. Men de egenskaper som kan tyckas vanligare bland kvinnor har genom åren fått sig en hård törn. Ofta även av kvinnorna själva. Det är av stor vikt att förstå att bara för att en egenskap mest tycks ha hört kvinnan till är denna per automatik inte mindre värd, detta är ett synsätt som växt fram bland oss på senare tid. Vi bör även förstå hur dessa egenskaper kan ha vuxit fram utifrån våra förutfattade meningar. När en osteologisk analys inte är möjlig deklarerar vi könet efter en sedan länge stadgad dualistisk modell. Därmed blir ett mer mångfacetterat genusperspektiv lidande, bakom vårt behov av det biologiska könets uppdelning.

Montelius ansåg att det faktiskt var kvinnorna själva som bör ta tag i situationen och ifrågasätta samhällskonstruktionen, det är bara kvinnorna som själva kan jämställa sig med mannen (ArvillóNordbladh 1998:14f; Larsson 2002:10). Det är detta jag ämnar göra.

2. MÅLSÄTTNING

Målet med mitt arbete är att ur ett genusperspektiv se på hur forskningen blivit förvriden, hur teorier har hamnat i så kallade öblack boxes¹, eller svarta lådor om man så vill, och hur kvinnan sågs på under vikingatiden. Jag vill genom arbetets gång besvara frågorna;

- Fanns det svenska kvinnliga handelsresande?
- Hur framställs den vikingatida kvinnan i skrift och på ristningar?
- Var verkligen den vikingatida kvinnan underordnad mannen? Hur ser vi i så fall detta?
- Finns det något i gravmaterialet som påvisar kvinnans allmänna öunderordnande?

3. METOD OCH TEORI

Jag har använt mig av relevant litteratur genom främst Vitterhetsakademiens bibliotek där jag kunnat gå igenom böcker, artiklar, rapporter och arbeten som behandlar ämnet. I dessa har jag försökt sälla ut det som rör just den svenska kustens folk och däribland främst kvinnor. Detta, bör erkännas, har varit något av en utmaning. Det finns en stor variation på teorier i de arbeten jag läst och även använt mig utav. Idén med mitt arbete är att använda mig av denna mångfald av litteratur och jag har därmed fokuserat på traditionella arkeologiska synsätt och på processuell men framförallt postprocessuell arkeologi. Jag ämnar applicera ett genusperspektiv på materialet i min diskussion. Även om jag personligen är skeptisk mot vad vi kallar typiskt kvinnliga och manliga artefakter kommer jag utgå från ett material som analyserats utifrån mestadels ett traditionellt analytiskt perspektiv. Faktum är att det långt ifrån alltid är bevisat vilket biologiskt kön en individ haft, men ändock uttrycks inte detta. Utifrån en dualistisk artefaktsanalys har man deklarerat individens kön. Eftersom arbetet rör ett ämne av stor vidd har det varit omöjligt att undvika detta. Jag försöker dock uttrycka mig i den mån det går med begreppen ömanligtö och ökvinnligtö genus samt ömanligö och ökvinnligö kontext för att understryka att detta inte är desamma som ett fastställt kön, utan en dualistisk traditionell tolkning utifrån kontextens påträffade artefakter. För den sakens skull tror jag inte nödvändigtvis på en allmänrådande biologisk artefaktsuppdelning.

Jag avgränsar mitt arbete till huvudsakligen svenska vikingatida kvinnor men vill understryka omöjligheten att göra detta fullskaligt. Jag har exempelvis valt att ta upp de isländska sagornas kvinnor av den anledningen att vi i dem kan få en bild av den resande kvinnan eftersom de svenska vikingatida skrifterna består av ett material enkom av runstenar. Med detta säger jag inte att samhällena såg likadana ut över stora regioner men samtidigt har de isländska fynden från vikingatid likheter med vårt arkeologiska material i sådan grad att vi kan identifiera deras gemensamma nordiska ursprung.

¹ Information som öfastnatö inom ramen för tidigare tolkningar och analyser.

4. FORSKNINGSHISTORIK

Inom arkeologin har vi lyckats etablera genus tänkandet i allt högre grad; framförallt i USA, Australien, England, Tyskland men även i Skandinavien. Själva termen har använts inom både amerikansk och engelsk forskning sedan slutet av 1970-talet och kallas då för gender. (Arwill - Nordbladh & Hjørungdal 2000:452f). I svenskan använder vi oss ofta av benämningen genus. För att kunna skilja på begreppet genus från det biologiska könet, det vill säga det vi fysiskt föds till, måste vi förstå att genus är det som vi formas till genom den yttre påverkningen, genom vår omgivande kultur och samhället (Gustavsson 1993:6; Larsson 2002:7). Jag kommer att ta upp begreppets innebörd längre fram.

Om vi skall försöka få fram en bild av kvinnoforskningen rent kronologiskt kan vi börja med Hans Hildebrand och Oscar Montelius som faktiskt uppmärksammade den förhistoriska kvinnan på ett relativt tidigt stadium och publicerade *öHuru länge har kvinnan varit mannens egendom?* 1898. Montelius publicerades 1906 artikeln *öKvinnofrågan i Sverige* där han argumenterar för att kvinnan skall ha samma rättigheter som mannen. I första halvan av 1900-talet kom den första svenska kvinnliga arkeologen vid namn Hanna Rydh som 1919 levererade sin avhandling. Året därpå publicerades likaledes hennes kvinnoarkeologiska studier. Rydh lyfte fram den forntida kvinnan från bakgrunden och hävdade dessutom hennes jämställdhet gentemot mannen, detta trots att hennes arbetsuppgifter var begränsade till hem och hushåll (Gustafsson 1993:12f; Larsson 2002:7). Det var ändå inte förrän långt senare, när feminismen växte sig starkare på 1960-talet och den feministiska medborgarrättsrörelsen kom med kritik om hur den akademiska världen var mansdominerad, som genusforskningen fick sitt fäste. Vi kan dock inte tala om en etablering än på några årtionden (Gustafsson 1993:6f; Larsson 2002:8).

I Sverige fick kvinnofrågorna större vikt under 1970-talet och intresset för de förhistoriska kvinnorna som individer och inte bara som något slags, ironiskt nog nödvändigt, appendix blev större. Bidragande till detta ökande intresse var utställningen *öO forna tidens kvinnor* (Gustafsson 1993:6f; Larsson 2002:8). När de moderna kvinnorna insåg att den forntida kvinnan var frånvarande i historien ville de i skrift förmedla problemet och göra plats för kvinnan i evolutionen. På 1970-talet startades därmed en våg bestående av arkeologisk litteratur ämnad för att framhäva våra forntida systrar. Enligt Morgan (1972) skulle språket ha utvecklats på grund av kommunikationen mellan mor och barn, Stone hävdade att de första gudarna var gudinnor (1976) och Davis skrev om hur kvinnorna regerade innan de regerades 1971. På 1980-talet skrev Dahlberg (1981) om att kvinnan var samlare men ville poängtera att det var lika viktigt som att jaga. Estioko-Griffin och Griffin skrev samma år att vissa kvinnor även jagade (Nelson 2004:54). Dessa och många andra feministiska arkeologiska skrifter blev starkt kritiserade, de ansågs inte vara vetenskapliga men de har samtidigt väckt några intressanta frågor. Som Nelson frågar sig; Om nu mannen var ute och jagade och skapade kultur, var var då kvinnan och vad gjorde hon? (Nelson 2004:54).

Efter genombrottet inom genusforskningen har ett flertal genusarkeologiska arbeten producerats och publicerats. Trots att genusforskningen inkluderar män så tycks det blivit tämligen kvinnoinriktat (Franzén 1999:3; Larsson 2002:9). Med genus menar vi, som tidigare nämnts, hur båda könen formas genom kulturella och sociala faktorer till de individer som vi faktiskt blir. Likväl verkar det som att steget mellan genusforskning och feministisk forskning blir allt mindre i samhällets ögon. Antagligen av just denna anledning; att det överlag är vanligare att kvinnor intresserat sig för ämnet, ergo skrivit om det (Larsson 2002:9). Det är essentiellt inom arkeologin att vi förstår hur genuskonstruktionen uttrycker sig samt vad som är ökvinnligtö respektive ömanligtö. Vidare vad detta egentligen är baserat på. På så sätt

kanske vi kan tolka och förstå forntiden på ett mer nyanserat sätt än tidigare (Larsson 2002:10). Arkeologer har nämligen blivit kritiserade för att ständigt dela upp världen i två; allmän/privat och natur/kultur (Damm 1991:132; Engelstadt 1991:116f; Waldén 1996:3).

5. KÄLLKRITIK

Det finns en hel del källkritisk problematik inom arkeologin. Grundläggande är givetvis att det är den undersökande arkeologen som tolkar och formger historien kring artefakter, monument, anläggningar eller vad det nu kan tänkas vara. Utifrån detta granskas tingen och blir sedan igen tolkade med stor sannolikhet utefter den första tolkningen. Men så länge där finns en diskussion, förstelnar inte teorierna. När vi började ifrågasätta våra forntida mödrars och förfäders genusstruktur i det dåtida samhället och *inte* igenom *vårt* samhälle blev vi sent omsider källkritiska även på detta plan. Påpekas bör dock att många analyser inte är baserade på rena fakta även om det ibland kan framstå som så. Vi bör alltid ha ett kritiskt analytiskt öga, framför allt när det kommer till ärenden rörandes traditionella genusuppfattningar.

De föremål vi hittar är betydligt lättare att knyta an till olika slags aktiviteter än till kön. Det ligger en problematik i att göra en könsbestämning utifrån gravartefakter. Som tidigare nämnt behöver det kulturella könet inte stämma överens med det biologiska. Ytterligare bör tänkas på att vårt könstänkande inte alltid behövt vara gällande; det kan ha funnits fler varianter på dagens manligt/kvinnligt uppdelning. Förvisso kan vi se mönster mellan fynd och kön men ibland kanske vi bör ifrågasätta dessa? (Isaksson 1997:21). Vi brukar rent generellt säga att en grav med fler än tre pärlor indikerar på en kvinnograv (Petré 1993:151f; Heidenberg 2002:13). Men om vi skulle bedöma könet på en gravlagd efter endast gravgåvor skulle detta innebära i vissa områden, exempelvis Jämtland, att det nästan bara begravdes vikingatida kvinnor här. De så kallade ömanligaö gravgåvorna såsom vapen är väldigt sällsynta i denna region. Detta är knappast troligt och vi bör därför ha i åtanke att inte lita blint på fyndsammansättningen bland gravgåvorna i våra könstolkningar (Durling 2005:43).

Vidare kan vissa objekt haft dubbel mening, exempelvis spinnhjulet. Dessa behöver inte bara ha varit en del av textilproduktionen utan även en del av det rituella livet. Rent mytologiskt kan tanken lätt gå tillbaka till de tre nornorna och deras livstrådar, ur den aspekten kan spinnhjulet som gravgåva just i kvinnogravar få ytterligare förståelse (Arwill ó Nordblad 2003:33f).

Ett annat källkritiskt problem vi möter är hur undersökningar av vissa lokaler blir styrda och styr annat. Det vill säga; flera av de vikingatida hamnarna är omnämnda i skriftliga källor. På grund av detta har forskningen styrts till att lägga stor vikt på dessa lokaler medan andra blir förbisedda. Det måste ha funnits fler hamnar och handelsplatser längs Sveriges kustrensor, längst Väster- och Östergötalandskusten bör det exempelvis ha funnits allt från större hamn- och handelsplatser till mindre gårdsanknutna fiskelägen och mellanstora fiskehamnar (Carlsson, D. 2000:484f). Vad och var vi öväljerö att forska blir styrt. Jag har exempelvis inte haft några större problem med att hitta källmaterial om Birka ó även en mängd litteratur med genusperspektiv. Samtidigt har det varit mycket svårare att hitta liknande litteratur med samma inriktning som berör liknande frågor men på andra håll i landet.

6. GENUSBEGREPPET OCH VAD INNEBÄR DET?

Genusbegreppet skulle egentligen kunna fylla ut en hel uppsats men jag skall göra ett försök till att diskutera detta relativt kortfattat. Som jag tidigare nämnt syftar genus inom arkeologin på att det inte finns någonting universellt manligt eller kvinnligt; vad som utmärker ett kön varierar därmed genom tid och rum såväl som mellan kulturer (Nilsson 1995:8; Färnström 2003:9f).

Genus är inget kodord eller likamedtecken för kvinnor och genusarkeologi är inget sätt att tala om förhistoriska kvinnor på ett nytt mer neutralt sätt än feministisk arkeologi (Nelson 2004:4). Genusarkeologin började som oftast med en kvinnlig inriktning där vi ville hitta kvinnan i historien, just för att detta var ett skriande behov. Genus hade tidigare rent arkeologiskt sett gått ut på att styrka dagens värderingar och stereotypa könsroller (Nelson 2004:10). Nya tankesätt kunde nu införas där bland annat den könsbaserade arbetsindelningen baserad på mödraskapet sattes under debatt, med tanke på att alla kvinnor inte blir mödar. Likaså behöver inte spädbarnet nödvändigtvis sin biologiska mamma. Att analysera fram ett samhälle med en arbetsfördelning baserad på barnaskötande kan därmed vara fel och missvisande (Nelson 2004:65f). Det var faktiskt inte ovanligt att man i det hedniska samhället lämnade bort barn för att dessa skulle uppfostras i en annan familj, detta för att knyta band med andra släkter eller vidarehålla redan skapade band (Ingelman och Sundberg 2004:75).

Enligt Nelson bör vi, för att kunna applicera och förstå genusarkeologin ur ett kvinnoperspektiv, sluta se kvinnans fortplantning och möjlighet till moderskap som en central del av hennes samhällsplacering. Det är inte heller säkert att man i olika samhällen har haft arbetsfördelning enligt kön. Viktigt att förstå är att de teoretiska motpoler vi skapat inte är ett faktum, en självklarhet i den mänskliga naturen. Det offentliga som brukar ses som den manliga arenan och den privata sfär som anses tillhöra kvinnans är inte på något sätt givet eller en av naturens lagar. Vi bör kanske snarare fundera på vad som varit öppet för båda könen och vilka områden som var könslösa samt varför de var det (Nelson 2004:39). Vi skall inte heller glömma bort hur andra skillnader kan ha sett ut. Kvinnor och män inom en särskild kultur har säkerligen haft roller efter andra kriterier än det biologiska könet (Nelson 2004:40). Genus påverkas således av ålder, klass och etnicitet men skulle lika gärna i vissa samhällen kunna baseras på andra faktorer såsom utseende, talang och familj (Nelson 2004:145).

Rathje anser vidare att den enkla dualism vi har i våra köns kategorier måste problematiseras, vi måste förstå att vissa system kan inneha flera genuskategorier än vad vi själva innehar. För att demonstrera diskuterar hon hur föräldrarna i de arktiska och subarktiska områdena ibland brukade främja att deras flickor blev en genusvariant om det inte fanns tillräckligt med pojkar för att hjälpa familjen med anskaffning av mat (Lang 1998; Rathje 2001:43). Fler exempel på mer mångfacetterade genusvarianter kan vi se i amerikanska indianska samhällen. Genusvariationen bland dem hade sin utgångspunkt utifrån sysselsättningen. När pojkar intresserade sig för de föremål som förknippades med våra typiska kvinnliga göromål eller när en flicka drogs mot de manliga, tolkades detta som att personen ifråga ville bli en genusvariant (Rathje 2001:43). Femininitet och maskulinitet, såsom den socialt är konstruerad, har inte varit fullt så enkel inom alla samhällen (Rathje 2001: 43f).

Skapandet och upprätthållandet av genuskonstruktionerna har sin tyngdpunkt i arbetsfördelningen. Arbetet ger möjlighet att skilja de olika arbetsuppgifterna åt mellan genus och inom en genuskategori, exempelvis baserad på ålder och sexuell läggning (Rathje 2001:45). I *öKvinnoöden. O förna tidens kvinnor* nämner Gejvall en undersökning som gjorts av Hallbeck (1975) där det kom fram att ungefär 15 % av kvinnorna har ett ömaskulint sinne

liksom att ungefär lika många män har ett öfeminint sinneö (Gejvall 1975:14). Hur studien utfördes beskrivs inte men en intressant tanke är det. Vidare har osteologiska undersökningar visat på att 15 ó 20 % av manliga och kvinnliga kranier och bäcken har motsatta sekundära könsdrag, ergo är en könsbestämning i många fall svårt (Gejvall 1975:14).

7. MÄNNISKAN OCH HAVET Ó ATT FÄRDAS PÅ, ATT LEVA VID

Havet och dess stränder har sedan de tidigaste dagarna attraherat människan. Efter istiden blev klimatet varmare och skogen blev följaktligen mer tät, människans ekonomi förändrades och jakten försämrades. Därmed kan vi förstå att de norra kusterna lockade med sin miljömässiga mångfald bestående av fjordar, skyddade vikar, flodmynningar och laguner erbjöd människan ett rikt ekosystem (Kirby & Hinkkanen 2000:28). Det är ingen tvekan om att vatten såsom hav, sjöar och floder varit av stor vikt för människorna genom tiderna och under vikingatiden (Strömberg 1976:20). Rester av hur människan utnyttjat havet kan än idag ses i vårt land, genom exempelvis tomtningar och båtlänningar. Man började faktiskt observera tomtningar redan på 1800-talet (Nielsen 1998:3; Landin & Rönnby 2003:7). Vi vet emellertid inte vilka det var som låg bakom tomtningarna, det tåls att tänka på hur stor skillnad det var på inlandsfolket och kustfolket. Kanske det fanns ett skärgårdsfolk som skiljde sig från övrigt kustfolk, kanske var folket i skärgården rent socialt avskurna från inlandsbefolkningen (Landin & Rönnby 2003:37). Det hela skulle samtidigt kunna ha varit en säsongsbetonad ekonomi där man kombinerade fiske i utskären med jordbruksekonomi i vissa perioder (Ersgård 1991:331; Broberg 1990:108; Landin & Rönnby 2003: 10). I åtminstone Norrland tycks den vikingatida befolkningen som använts sig av tomtningar haft en mångbottnad ekonomi. Dessutom verkar man ha deltagit i någon form av arbetslag då tomtningarna legat belägna i koncentrationer med omkring 12 till 20 personer i varje tomtningsområde (Landin & Rönnby 2003:10). Genom olika projekt kan vi samtidigt se hur odlingen längs exempelvis Västerbottens kustområde ökar drastiskt under vikingatid och tidig medeltid (Rathje 2001:17). Samhällsstrukturen tycks ha varit under omvandling.

Dessa tendenser i kombination med andra kan hjälpa oss att måla upp en bild av det vikingatida samhället. Ibland ser vi lite extra intressanta egenskaper i vårt arkeologiska fyndmaterial som kan ge oss inblickar i hur samhällsordningen såg ut under den aktuella perioden. Vi kan se hur den skånska kustremsan verkar varit extra utsatt och sårbar under vikingatiden. Ett flertal värdefulla artefakter har nämligen blivit undangömda. Dessa förtäljer oss att man verkar haft ett rikt kapital (Strömberg 1976:20). Rathje anser att kustbefolkningen i Västerbotten kulturellt sett lever på ett annorlunda sätt under järnålder/ tidig medeltid än i såväl mellannorrländska som övre Norrlands inlandsfolk (Rathje 2001:31). Vi kan se skillnader i arkeologiska material som i gravskick, bebyggelsemönster och även till viss del i föremålsbestånd (Rathje 2001:31). Hon menar att den bästa metoden att få fram en samhällsmodell är att försöka belysa och få fram samhällets sociala relationer och strukturer. Det är dessa relationer som ligger bakom ett samhälles kulturella yttringar istället för teknologiska och ekonomiska (jfr Nordquist 2001:21; Rathje 2001:33). Trots denna skillnad mellan det skandinaviska folkets kultur och leverne; inland/kustsamhälle, urbaniserat eller inte, är det ett faktum att de hade saker gemensamt, tillräckligt för att vi i dagsläget kan identifiera de vikingatida skandinaverna på andra håll såsom i Ryssland eller på Grönland (Jesch 1991:12).

Man lyckades åstadkomma mycket inom tidsepoken i och med en blomstrande handel och långa resor. Dock levde huvuddelen av befolkningen såsom den tidigare gjort; på sina gårdar

där de livnärde sig på jordbruk (Jesch 1991:40) och vid kusten även på fisket. Hur det dagliga livet för de resande ombord på ett långfärdandes vikingaskepp tedde sig är svårt för oss i dagsläget att veta. Det arkeologiska material som vi har att gå efter är ofta svåranalyserat, hur skall vi exempelvis kunna veta om keramiken vi finner ombord användes av besättningen och inte var handelsvaror? Förmodligen eldade man helst inte ombord utan väntade antagligen med detta tills man kunde vila i land. Om den möjligheten fanns vill säga (Schnall 2002:231). Människans levnadsstandard ombord på de vikingatida skeppen finns det lite kunskap om. Det borde egentligen finnas en hel del att forska om med tanke på att exempelvis 10 000-tals normän antas ha utvandrat till Island; hela familjer med boskap och jordbruksredskap (Schnall 2002:231). Vi kan dock anta att livet ombord för familjer och släkter varit trångt, utsatt och utan några direkta bekvämligheter. I de fall då man valde att elda ombord krävdes extrem varsamhet. När det var stiltje eller svag vind fick man ta sig fram enkom genom att ro. Det var ett hårt och slitsamt liv till havs (Holmblad 2009:35).

7.1 Och kvinnan?

Tyvänn har kvinnans arbete i tolkningar av mer moderna samhällen värderats mindre än mannens. Enligt Rathje kan en av de bidragande faktorerna till detta vara vår syn på vilket arbete som är produktivt. Med andra ord; vilket arbete som ger ekonomiskt utbyte. Att kvinnan drar sitt strå till stacken, till hushållets kassa, ligger mer i det fördolda. Kustsamhälleas kvinnor verkar ha fått hålla i trådarna helt själva under långa perioder men ändå är det männens historia, arbetet och livet ute på havet, som uppmärksammas. I officiella dokument må mannen vara tillskriven arbetet men bakom honom finns ett helt samarbetande hushåll (Rathje 2001:45f). Vi kanske tror idag att det alltid var männen som hade alla de fysiskt tunga sysslorna i ett hushåll. I andra delar av världen har vi genom osteologisk analys kunnat se hur de forntida kvinnorna hade grava slitageskador, vilka påvisar tungt och enformigt arbete. Männen hade kommit lättare undan (Tuominen 1994:20). Vi bör inte ta något för givet, inte heller i det skandinaviska samhället. I Norges kustsamhälleas finns det historiska bevis på att det var kvinnorna som hade den framträdande rollen inom boskapsskötsel liksom jordbruk; männen territorium tycks ha legat mer inom fiske och sjöfart (Lillehammer 1988:46f; Tuominen 1994:20). Att kvinnor intar en ömansroll som det kan tyckas enligt oss, är likväl något som skett ett flertal gånger i historien. Vi vet att det i lite nyare tider funnits kvinnor som deltagit i både krigståg och sjöstrider. På 1600 - 1700-talet var det förbjudet att som kvinna mönstra på Ostindieskeppen och en del äventyrslystna kvinnor löste detta genom att klä ut sig till man (Ingelman & Sundberg 2004:92). Men hur såg det ut i ännu äldre dagar? Det kanske inte hört till vanligheterna att kvinnorna följt med på krigs- och plundringsresor men hela familjer har faktiskt begett sig ut på handelsresor. Det finns många skandinaviska gravar i nuvarande Ryssland som innehåller både tolkade kvinnor och barn. Som gravgåvor har vi funnit vågar och vikter liksom i exempelvis gravar tolkade som kvinnliga på Birka. Kanske var detta den gravlagdas uppgift inom handelsvärlden när hon levde? (Tuominen 1994:27). Faktum är att minst 19 % av vågar och vikter i skandinaviska gravar har gravlagts med en tolkad kvinna (Jesch 1991:36). Att dessa gravgåvor anses vara typiskt manliga ämnar jag ta upp längre fram.

Vidare finns det arkeologiska bevis på att den Skandinaviska kvinnan reste ut över haven till exempelvis Grönland. Deras närvaro kan genom gravar bevitnas nästan överallt där vi vet att Skandinaverna rörde sig. Vikingaexpeditioner hörde alltså bevisligen även kvinnan till. Dock är hennes närvaro än så länge inte bevisad i någon större skala på den europeiska kontinenten. På andra håll kan vi märka av henne mer. Anne Stalsberg undersökte 99 skandinaviska gravar

i Ryssland och kom fram till att hela 60 % av dessa innehöll individer av kvinnligt genus och 55 % av de gravlagda var av manligt² (Jesch 1991:35f).

8. DEN MARITIMA KVINNAN; SAGOR, RISTNINGAR OCH TEXTILIER

8.1 Kvinnan i saga och skrift

Sagorna har i stort sett blivit övergivna som tillförlitliga källor. Samtidigt borde vi hålla i minnet att det kan ligga en del sanningar bakom historierna. Tack vare sagorna kan vi läsa om sociala strukturer, om vår mentalitets historia samt om människans värderingar och trosföreställningar (Sawyer 1992:20f). Hur mycket av sagorna som är färgat av det medeltida samhällets synsätt är emellertid svårt att säga. Det finns problem med att bara studera texterna såsom sagor och dikter; vi vet inte när de nedpräntades för första gången. Som de är idag har de skrivits ned av kristna författare och historiker under medeltiden. Källmaterialet i sig är ojämnt fördelat både i tid och rum vilket lämnar oss med tolkningsproblem (Sawyer 1992:4; Tuominen 1994:7). Det vikingatida samhället är skriftmässigt främst bevarat på Island men det finns även dikter och prosa bevarade från Danmark och Norge. När det kommer till Sverige har man endast hittat kortare runtexter (Kristjansson 1992:18; Tuominen 1994:23). Överlag är kvinnan framställd med attribut som skönhet, känslostormar och materiella begär. Men det finns även kvinnor av mer manligt genus såsom jättekvinnan Skade vilken älskade att åka skidor och jaga. Valkyriorna är inte heller att förglömma. De har rent litterärt omnämnts ett flertal gånger och var en del av det krigarsamhälle många sagor handlar om. Valkyriorna bestämde över vinst och förlust, liv och död. Det var även dessa som hade hand om dryckesserveringen i Valhall (Jesch 1991:138f).

I sagor och krönikor verkar kvinnor sållats bort mer än vad de gjort på runstenar, kanske beror detta på att hon själv kunde vara med och låta resa stenarna (Ingelman ó Sundberg 2004:77). Det förekommer en hel del maritima inslag i sagorna, även kvinnorna reste över haven. Helt tabu bör detta alltså inte varit. I Grettir den starke är exempelvis styrmans hustru ombord (Schnall 2002:231). I Laxdalingarnas saga kan vi läsa om änkan Unn den djuptänkta som efter att hennes man, son och far har dött, låter bygga ett stort fartyg och seglar iväg från Skottland där hon levt med sin far. Hon bosätter sig sedan på Island efter en resa med många äventyr och skeppsbrott. Att en kvinna tar en sådan stor plats i en saga är ovanligt (Larsson 2002:41). I Landnámabók³ kan vi läsa om Aud som bland annat rustade ett skepp och seglade iväg till Island. Såvitt vi vet var hon dotter till en norsk hövding och gifte sig med kungen av Dublin som dog efter en tid varpå hon begav sig till Island (Ingelman ó Sundberg 2004:111). En annan kvinna, Gudrid, är den mest kända resande kvinnan. Hon reste från Island till Grönland och sedan till Vinland och Norge. Detta i sällskap antingen med sin familj och senare med sin man. När hon blev änka gav hon sig iväg på en pilgrimsresa till Rom. För att vara en forntida kvinna får vi veta mycket om Gudrid, dock är hon i skrifterna omnämnd som först och främst hustru och mor med sina totalt två makar och en son (Ingelman ó Sundberg 2004:112ff).

Utifrån skriftliga källor kan vi, om än med ett kritiskt öga, försöka tyda hur det vikingatida samhället såg ut. Och hur deras genusstruktur såg ut. Det vikingatida samhället verkar exempelvis inte förknippa kvinnans oskuld med renhet och dygd. I sagorna är skilsmässor vanliga och kvinnan tycks inte ha några större problem att hitta sig en ny man av lika rang

² Det var även ett flertal dubbelgravar med båda könen.

³ En bok med Islands kolonisationshistoria samt uppräknig av de som slog sig ner på ön.

som den föregående (Larsson 2002:18). Det som tycks varit av störst betydelse var lojaliteten. Enligt Adam av Bremen såldes kvinnor som bedrivit otukt som slavar, vi kan även se medeltida lagar som styrker detta. Det viktiga verkar ändå varit familjens framgångar på äktenskapsmarknaden, inte själva oskulden såsom den senare kom att bli (Steinsland 1998:123ff; Larsson 2002:20). Enligt den tidiga isländska lagen Grágás var det förbjudet för kvinnor att bära vapen, manskläder eller klippa håret. Man fick helt enkelt inte avvika från det som ansågs som kvinnligt. Om någon av dessa lagar bröts blev kvinnan landsförvisad i tre år. Detta gällde även de män som klädde sig i kvinnokläder (Breisch 1994:91; Larsson 2002:16). Man använder sig av begreppet ökonaö i lagtexten vilket betyder både kvinna och gift kvinna. Det är alltså inte omöjligt att denna lag gällde endast ogifta eller gifta kvinnor (Ney 2004:113). I Njals saga som skrevs på 1200-talet uttrycker man sig om att kvinnan inom ett äktenskap som regel skulle ha en talan, i alla fall på Island (Ingelman ó Sundberg 2004:63). Kvinnofridslagar och regler för äktenskapet har funnits länge och straffet för våldtäkt under den hedniska tiden var hårt. I Uppsalalagen kan vi exempelvis läsa att om någon upptäcks när denne våldtar en kvinna och då detta dessutom kan styrkas, döms förövaren till döden genom halshuggning. Vidare kan vi läsa i Sverige och Norges tidiga medeltida statslag Bjärköarätten att *Om någon lockar en annans hustru eller dotter, så att hon blir skämd i sin kvinnoheder, skall han lösa sin näsa med 40 marker och fly från staden; eller han värje sig med tolv mans edö* (Ingelman ó Sundberg 2004:66f).

8.1.1 Utländska skriftliga källor

Att urskilja kvinnan och hennes samhällsplatser enligt andra är svårt, kanske framförallt i noteringar av icke skandinavier. Källmaterialet är inte stort och är av olika typ, från olika ställen och från olika tidsperioder. Att föra dem samman för att skapa sig en bild av vikingakvinnan är på grund av detta inte rimligt. Vi kan omöjligt veta om den som skrivit fullt förstått händelser, språk, ceremonier och det som ligger bakom dessa. Att dra slutsatser från utländska källor skall vi vara försiktiga med, de är färgade av individen själv och vad denne tycker är viktigt att framhäva och nämna. Ett problem vi möter då vi analyserar skandinaver bosatta i andra länder är hur vi skall lyckas urskilja skandinaver från övrig befolkning. Det vill säga; då skandinaverna koloniserat eller bosatt sig på andra landsområden sker en integrering med lokalbefolkningen. I materialet kan därmed en kvinnas ursprung vara svårt att avgöra, var hon gift med en skandinav eller var hon kanske själv skandinav? (Jesch 1991:84ff).

I Adam av Bremens skrifter om de nordiska öarna ca 1080 e. Kr. kan vi läsa om hur han, resandes i nordlig riktning, besökte Birka. Skrifterna berättar hur svearnas stora landområde kommer efter Birka och därefter öKvinnornas landö, amasonernas tillhåll. Redan Tacitus skildrar i Germania (45:9) hur ett folk norr om sveonerna i Balterhavets kust regerades av en kvinna (Rathje 2001:19). Helmer Tegengren föreslår i en artikel 1975 (engelsk utgåva 1965), öFångstmän och amasonerö att säsongsflyttningar inom äldre jägar- och fiskesamhällen och deras senvinterekonomi är roten till myten om amasoner. Under historisk tid har männen gett sig ut på säljakt medan kvinnorna blev kvar för att sköta gårdarna. För besökare kunde det då tyckas som att befolkningen enbart bestod av kvinnor (Rathje 2001:19ff). Vi har idag gjort en hel del arkeologiska fynd av sälångsttomtningar daterade till vikingatid vilket styrker detta. Samtidigt skulle det kunna röra sig om en enkel felöversättning, Allan A. Lund menar att man ursprungligen har syftat på Kainulaiset, det vill säga Finland. Detta skulle på äldre nordiskt språk felaktigen ha blivit översatt till Kvæland eller Kvinnoland. Amasonerna är emellertid även omtalade i den latinska texten (Rathje 2001:21).

I dagens Ryssland färdades en mängd skandinaver under vikingatiden, främst svear. De första skrivna källornas här skrevs långt senare än vikingatid då man inte lärt sig skriva med annat

än möjligtvis runor. Den största skriftliga källan är den ryska krönikan som finns i en mängd olika versioner. Krönikan berättar om rusernas aktiviteter men sällan om kvinnor dock. Men å andra sidan kan vi läsa om prinsessan Olga som styr och ställer, bland annat hämnas hon sin mans död, för krig samt reser till den bysantinska kejsaren Konstantin Porfyrogennetos. Värt att nämna är att denne kejsare i sin tur själv skrev mycket och har i sina skrifter nämnt hur prinsessan öElgaö av Ryssland kommit på visit. Det finns även ett flertal skrifter, främst skrivna av araber, som också rörde sig i området under den aktuella tiden. Flera av dessa nämner gravritualer; Ibn Rusta, en av de tidigaste ruskällorna, skriver exempelvis om seden kring en död hövding. I detta fall begravdes denne i en husformad grav med kläder, guld, mat, dryckeskärl, mynt samt hans favoritfru ó levande. En annan man, Al-Masúldi, skriver om hur frun som regel blev kremerad med sin döde man och enligt denne var detta något som kvinnan själv ville. Vidare skriver Ibn Miskawayh år 982 om rusernas begravningsritualer och noterar att mannen kan begravas med sin fru eller en annan kvinna samt, om han så vill, med sin manliga slav. Överallt där skandinaver åkte uppstod nya former av kulturer och samhällsstrukturer (Jesch 1991:109ff). Det är för oss idag svårt att skilja på vad som är fakta och vad som är ren myt. Och även; det som tolkats av betraktaren och menats av deltagaren är inte samma sak.

8.2 Den runristande kvinnan och kvinnan i runristningen

En fjärdedel av runresarna i Norden var kvinnor. De flesta av stenarna restes under sen vikingatid och tidig medeltid (från och med 1000-talet) varav totalt 12.5 % restes av en kvinna allena (Ingelman ó Sundberg 2004:82). Trots detta känner vi i Sverige endast till en kvinnlig runmästare, Frögärd i Ösby (Ingelman ó Sundberg 2004:78). På stenarna kan vi bland annat läsa om kvinnor som reste, ville resa eller som lät bygga broar. Tack vare runstenarna kan vi även få en inblick om hur vikingatidens arv- och egendomsrätt såg ut, denna skiljde sig åt regionalt. Kvinnorna i Norge, Danmark, Småland samt på Gotland verkar rent arvmässigt befunnits sig långt ner på listan som arvtagare. I Uppland verkar dock båda könen kunna ärva ihop, syskon till exempel. Håll dock i åtanke att runresandet tog fart ganska sent, under en tid då stora reformationer skedde (Sawyer 1992:37). Vi kan likaså få fram annan information av runstenarna; bland den äldsta identifierade kvinnan i Sverige är Estrid, hon är faktiskt identifierad tack vare hennes aktiviteter i runresandet. Estrid bodde på Broby gård under vikingatiden, belägen utanför Stockholm. Vi har funnit henne begravd inte långt ifrån den bro hon varit med och anlagt med huvudet i väst och händerna utmed sidorna. Hon hade gåvor såsom kniv, vikter, mynt och nyckel⁴ med ett litet träskrin. Först reste hon och hennes man en sten efter sin bortgångne son och därefter reste hon en sten över sin man som dött ute på en resa till Jerusalem (Ingelman ó Sundberg 2004:81). Att en kvinna reste en runsten till minne av en annan kvinna är sällsynt och förekommer endast i ett fåtal kända exemplar (Jesch 1991:131).

Det fanns även kvinnor som drömde om att bege sig ut på äventyr till havs, och ibland var de inte sena att berätta om detta. På en berghäll i Uppland har runristaren Fot ristat in; *öIngerun, Hårds dotter, lät rista runorna efter sig själv. Hon ville fara österut och ut till Jerusalem. Fot ristade runorna*. Tyvärr sprängdes runorna bort på 1800-talet men man hade innan dess, redan på 1600-talet, hunnit registrera och avbilda dem (Ingelman ó Sundberg 2004:108f). En kvinna som verkligen kom iväg och dessutom lyckades återvända var Katla från Birka. Hon gav sig ut antagligen någon gång på 800-talet. På sin mors uppmaning skulle hon ha begivit sig ut på resa i syfte att ge allmosor för sin döende mors själ (Ingelman ó Sundberg 2004:110). Det fanns även kvinnor som reste broar och tillkännagav ibland gärningen i form

⁴ En typiskt ökvinnligö gravgåva enligt många.

av en runsten. Detta kan vi läsa på exempelvis en berghäll vid Hags kvarn, där finns ristat; *öIngrid lät göra bron efter Ingegärd, sin dotter. Ingevald, Ingmar, Karl läto (göra) efter sin systerö* (Ingelman & Sundberg 2004:79).

Om vi istället förflyttar oss över till Gotland och de gotländska bildstenarna, kan vi se en tämligen stor skillnad mot fastlandets stenristningar. Här har bilderna en väldigt maskulin framtoning. Enligt Erik Nylén skulle de gotländska bildstenarna ha gjorts till minne över en individ som gått bort, en manlig sådan (Nylén 1978a:3; Tuominen 1994:42). Det finns dock stenar med tolkade kvinnliga avbildningar, till och med hållande svärd, däribland exempelvis Andre stenen (Jesch 1991:128). Ett flertal förslag på stenarnas syfte har lagts fram såsom att de ämnade vara öns motsvarighet till båtgravar där man ristat in båten istället för att begrava den döde i en. Det är ofta samma föremål bland båtgravsgåvorna samt djurrester från ungefär samma slags djur som är inristade på de gotländska stenarna (Andrén 1991:26; Tuominen 1994:42). Motiven visar ofta militanta skildringar bland mansfigurerna medan kvinnan står och hälsar krigarna välkomna, bjudandes på mjöd. Hon har ofta en passiv roll på stenarna (Tuominen 1994:45). Det är väl egentligen inte helt oväntat att Gotland skiljer sig från fastlandet på många sätt i det arkeologiska materialet, en ö i Östersjön påverkas oundvikligen från ett flertal håll och kulturer. Vi kan emellertid se likheter samt dra paralleller med fastlandets formspråk och mytologi (Jesch 1991:126).

8.3 Kvinnan i textilierna

På textilier - såsom Osebergsbonaden och Överhagdalsbonaderna - har även kvinnorna vapen, överhuvudtaget är kvinnorna mer avbildade än männen på dessa (Lund 1996:19). Tyvärr är de påträffade vikingatida bonaderna i dåligt skick; textil är som bekant ett svårbevarat material. Den allra bästa vikingatida bonaden vi återfunnit är den fragmenterade bonaden i Osebergsgraven (Jesch 1991:126). Det vikingatida formspråket kan vi emellertid fundera kring; vad är och bör egentligen tolkas som manligt och kvinnligt? Huruvida kvinnorna på Överhagdalsbonaderna faktiskt är kvinnor kan ifrågasättas. Eva-Marie Göransson menar att ingen av gestalterna på bonaderna har några säkra könsdrag, inte i detta fall eller på huvuddelen av till exempel hällristningarna. Hon menar att det enda säkra vi egentligen kan se som skiljer på kön i bilderna är skägg, som på exempelvis de gotländska bildstenarna. Enligt Göransson kan Överhagdalsgestalterna, baserat på avbildningarna av deras dräkt, frisyrier, gester, attribut och kroppshållning, delas in i genus om åtta grupper. Utan att dyka alltför djupt ner i hennes analys⁵ kommer Göransson fram till det resultatet att 193 gestalter är kvinnor, 97 är män och 33 är androgyner. De skepp som förekommer är totalt 6 stycken, de är alla attribut till androgyner (Göransson 1995:132ff). På Osebergsbonaden där för övrigt både män och kvinnor avbildats med spjut, kan vi se två tolkade kvinnor i en vagn och kan därmed rimligen fråga oss huruvida de två kvinnorna i graven hade något med denna avbildning att göra. (Jesch 1991:124).

Enligt Göransson skulle vi överlag kunna dra slutsatser om att männens bilder var av sten och kvinnornas av textil, antar vi att det är kvinnorna som ligger bakom textilarbetena kan vi dessutom se framhävandet av det egna könet i den egna skapelsen. Textiliernas kvinnor är många fler och dessutom i fler stilvarianter än de gestaltade i sten. Intressant rent symbolmässigt är att de illustrerade skepp och byggnader på bonaden alla är i mindre storlek än de avbildade djuren, alltså en motsats till bildstenarna där skeppen brukar framhävas. Vi kan enligt Göransson säga att djuren i textilierna är jämförbara med skeppen i sten. Männen i sten brukar likväl skildras avsevärt mer nyanserat än de i textilierna. Själva formspråket i de

⁵ En analys Göransson utvecklat ur de gotländska bildstenarna.

två materialen är dock likartat med samma bildkategorier, det är betoningen som är annorlunda. Skillnaden däremellan väcker givetvis frågor, är det olika sätt att mäta status ó att mäta rikedom? Eller hade man till och med olika människosyn under samma tidsepok? (Göransson 1995:136f). En liten lustig händelse och samtidigt ett praktexempel på efterkommande samhällens tolkningspåverkan på tidigare samhällskonstruktioner var då Hougen gjorde en rekonstruktion av Osebergsbonaden på 1940-talet och valde att inte ta med kvinnornas vapen, dessa lämpade sig väl helt enkelt inte för en dam (Lund 1996:19).

9. DEN MARITIMA KVINNAN I GRAVMATERIALET

I vårt arkeologiska material spelar arkeologen själv en viktig roll då hon eller han är den som tolkar och bestämmer status och genus utifrån sitt eget perspektiv, ur sin egen uppfattning om begreppet. Intressant är att gravar har gått från att vara kronologiska informationskällor till sociala. Vi kollar idag mycket på sociala strukturer såsom teknik, religion och ekonomi (Carlsson 1998:3ff; Melin 1997:3, NE 1995:216; Färnström 2003:9). Samtidigt är det endast ett mindre antal av järnåldersgravfältens individer som kan könsbedömas. Enligt Hans Bolin kan vi i en studie av 16 gravfält i Mälardalen, med sammanlagt över 600 gravar,⁶ göra en osteologisk könsbestämning på endast 9 % (Bolin 2004:175f).

Det vikingatida samhället använde sig av en mängd olika gravformer och gravskick för att gravlägga både män och kvinnor. Gravgåvor, gravskick och hela fältkomplexet är en viktig del i vår väg till förståelse om hur samhällskonstruktionen var utformad. Vi har funnit gravar av kvinnligt genus i allt från kistlösa flatmarksgravar till kammargravar och båtgravar. Båtgravarna vi funnit är väldigt intressanta, inte bara själva materialet i sig utan även då de ger exempel på hur tolkningar och teorier kan färgas starkt av vårt egna inpräntade rolltänkande. Av denna anledning har jag i nedanstående kapitel valt att ta upp de kvinnliga båtgravarna i ett eget kapitel vid sidan av andra maritima kvinnors gravar, för vad kan vara ett bättre exempel på hur något kan förbindas med ett visst biologiskt kön tills motsatsen blir bevisad?

9.1 Om båtgravar

Båtgravar förekom redan under stenåldern då det hände att man begravde sina döda i stockbåtar. Under bronsåldern var det istället stensättningar i skeppsform som gällde (Schönbäck 1980:108). Gravformen i olika dess slag är faktiskt förekommande i princip i hela Nordeuropa. Det har dock antagits att traditionen har sina rötter i Skandinavien. Båtgravskicket var vanligast under vendel- och framförallt vikingatid. Till skillnad mot andra samtida gravar är båtgravarna oftast skelettgravar. Gravskicket under denna period är annars dominerande brandgravar (Schönbäck 1980:113f). En av de mer troliga anledningarna till denna tendens återkommer jag till senare.

Båtgravarna ligger belägna utmed kuster och vattendrag, ofta med huvudaxeln i NO ó SV riktning (Nylén & Schönbäck 1994A:124). Stäven brukar oftast ligga i SV (Schönbäck 1980:115). Ett av de äldsta kända båtgravfälten, Slusegaard, ligger på Bornholm i Danmark och är från romersk järnålder. Fältet innehåller totalt 1400 gravar varav minst 40 är båtgravar (Crumlin-Pedersen 1995:87). Som jag tidigare nämnt förekommer båtgravar även på andra håll i Europa ó västligast i Île de Groix i Frankrike, Isländska Vatnsdalur samt i skotska

⁶ Mestadels från 400 till 1000-talet A.D.

Kiloran Bay. Blickar vi österut finner vi båtgravar i Ryssland, som mest öst i Timervo (Müller-Wille 1970:180,182; Stalsberg 1996; Malmström 1996:5). Vi kan alltså kort och gott säga att nedläggningen av döda i båtar verkar vara en nordisk tradition som även fanns utanför de skandinaviska gränserna i mindre upplaga, där nordborna har rört sig och haft inflytande (Schönbäck 1980:108). Båtgravar är inom vissa områden frekventa i både Norge och Sverige medan de på andra håll saknas helt, vi har exempelvis inte gjort några båtgravsfynd på Gotland. Detta trots att de haft livliga kontakter med Mälardalsområdet (Schönbäck 1980:113f).

9.1.1 Båtgravstyper

Det finns två olika typer av båtgravar; de som är obrända och de som bränts på bål. De sistnämnda återfinns vi som brandgravar med spikar, nitar och andra järndetaljer ó det är dessa som överhuvudtaget kan påvisa att det hela rör sig om en båtgrav (Schönbäck 1980:110). Av Sveriges totalt 116 båtgravar är 56 av dem kremationsgravar och 60 skelettgravar (Müller-Wille 1970:152f; Vestman 1996:7). Det är inte alltid helt enkelt att avgöra huruvida en grav är en båtgrav eller inte, om båten inte överhuvudtaget är bevarad eller om den blivit bränd får vi istället kika på främst båtningar och även andra järndetaljer. Att bara kolla på nitarna för med sig en del problematik då inte alla båtar var nitade utan har i vissa fall sytts ihop. Ett flertal båtgravar i exempelvis Badelunda är skapta genom tekniker utan sådana järndetaljer att, om det inte vore för de goda bevaringsförhållandena, de skulle varit spårlöst försvunna. Det finns antagligen en mängd brända båtgravar som bedömts som vanliga brandgravar då antalet nitar varit få. Detta kan vara en av anledningarna till varför de flesta kända båtgravarna är skelettgravar under en annars brandgravsdominerad tid; obrända båtgravar är betydligt lättare att identifiera. Nitarna i sig är inte heller ett klart bevis för att båtar använts, de kan lika gärna ha varit del i exempelvis en vagn eller ett skrin. Man brukar säga att om antalet nitar överskrider en summa av 100 stycken är detta en säker indikation på att det hela rör sig om en båtgrav, fler än 50 är det sannolikt men inte färre (Schönbäck 1980:112f). Det är en utmaning för oss idag att förstå varför brända och obrända båtar från samma period förekommer sida vid sida (Färnström 2003:13). Vad låg egentligen bakom uppdelningen mellan båt- och kammargravar, mellan skelett- och brandgravar?

9.1.2 Båtgravarnas tolkningar

Båtgravens tolkningar kan delas in i tre olika kategorier; symbolisk, religiös och praktisk. Ur symboliskt perspektiv skulle båten kunna symbolisera ting ur en världslig betydelse, exempelvis en släkt, en regions makt eller måhända en symbol för sjöfartskontakter. Om båtgravarna var en religiös handling är det möjligt att de symboliserade den båt som tar över den döda till andra sidan eller kanske var den ett attribut för en gud eller en gudafamilj. Antar vi ett praktiskt perspektiv var båtarna helt enkelt bra kistor och även ved till gravbål (Crumlin-Pedersen 1995:93). Individerna bör ej ha varit krigare som det tidigare föreslagits eftersom krigare inte kom till Valhalla sjövägen utan blev ditförd av valkyriorna. De kunde dessutom bli utvalda till att få tillbringa efterlivet i Frejas hall (Roesdahl 1998:149ff). Att vissa båtar var sönder och/eller upp och ner över graven kan tolkas som att det inte var en båt ämnad för sista färden (Schönbäck 1980:119).

Vi skall komma ihåg att båtgravarna inte är representativa för ett helt samhälle. De samtida gravarna kommer lätt i skymundan. Båtgravarna representerar en del, kanske en släkt eller folk av en viss lokal status. Vad som representerar hög status på ett ställe kanske var av en helt annan innebörd på andra håll. Vi kan inte heller med säkerhet säga vems status som gravarna visar; den dödes eller familjens. Ytterligare kanske gravgåvorna berättade något med sin frånvaro, det vill säga; att man *inte* lade ner något i graven för att påvisa en specifik sak.

9.2 Den kvinnliga båtgraven

Könet på de gravlagda avgörs genom artefaktsanalys och i vissa fall osteologisk analys. I en del gravar finns inga könsindikerande artefakter och det är tyvärr inte heller alltid möjligt att göra en osteologisk analys då det kvarvarande materialet är alltför fragmentariskt. I dessa fall återstår en DNA-analys (Malmström 1996:3). De rikaste mansgravarna brukar tolkas som hövdingagravar, småkungagravar och dylikt. De rika kvinnogravar däremot brukar tolkas utifrån vilken relation den hon haft till en man, det vill säga att hon var fru eller kanske dotter till en hövding (Tuominen 1994:8). Beroende på att de första båtgravarna som man undersökte innehöll vapen och män blev båtgravarna i sig lika med makt och stridigheter (Jungner 1919:79ff; Malmström 1996:3). De båtgravar med kvinnligt genus som därpå grävdes ut passade därför inte in i de traditionella tolkningarnas ramar och nya tolkningar var tvungna att skapas. Men faktum är att den äldsta svenska båtgraven, daterad till övergångstid folkvandringstid ó vendeltid, innehåller en tolkad kvinna. Denna grävdes ut redan 1895 i Augerum av Oscar Montelius men kom inte att publiceras förrän på 1960-talet (Arrhenius 1960; Bergerbrant 1994:9).

När vi talar om kvinnliga båtgravar i Sverige kommer oftast två gravfält på tal; Tuna i Badelunda och Tuna i Alsike. Badelundas båtgravar består av åtta stycken gravar tolkade som kvinnor (Jesch 1991:29), resten av gravfältet som innehåller totalt 90 andra gravanläggningar i flera lager (Nylén & Schönback 1994A:9). Dessa tolkas som mansgravar och är brandgravar med få gravgåvor (Jesch 1991:29). Undersökningen av gravfältet i Tuna, Badelunda gjordes 1952 ó 1953 och bestod bara av en delundersökning på grund av ekonomiska skäl. Att få fram ett gravantal är svårt då de nyare gravarna i vissa fall är nedgrävda i de äldre. Utifrån föremålsanalys av gravgåvor användes fältet från 300-talet till 1050 e. Kr. (Nylén & Schönback 1994A:9).

Majoriteten av de totalundersökta stora gravfälten är traditionellt tolkade som att de är uppdelade enligt biologiskt kön. Männen skulle endast ha begravts i båtar medan kvinnorna begravts i brandgravar på samma gravfält. Genom fynden i Tuna, Alsike, samt Tuna, Badelunda har vi alltså kunnat konstatera felaktigheten i detta; både kvinnor och män har ingått i båtgravarna. På de mindre gravfälten verkar det vanligare förekommit att båda könen gravlagts i båt på samma fält (Müller-Wille 1970:144f; Malmström 1996:6). De två funna kvinnogravarna i Tuna i Alsike har gåvor av annan karaktär än de i Badelunda, framförallt den ena. De har spelbrickor, saxar och pincetter vilket inte finns i Badelunda. I Badelunda består istället gravgåvorna mer av husgeråd och köksredskap. Kanske ville den kvarvarande familjen visa att denna kvinna hade många talanger? Kanske hade Alsikekvinnorna mer ömanligtö genus än sina medsystrar i Badelunda? (Färnström 2003:19). Även om enstaka båtgravar och båtgravfält verkar, vad vi hittills noterat, inneha flest manliga gravlagda är det ett faktum att bara ett fåtal av dem som är totalundersökta (Müller-Wille 1970:144f; Malmström 1996:6). Av den totala mängden båtgravar på svensk mark har 42 kvinnor och 59 män könsbestämts, det är med andra ord ingen större antalsskillnad (Müller-Wille 1970:152ff; Vestman 1996:10). På andra håll dubbelbegravde man i båtgravar, i dessa ingick kvinnor och män tillsammans ó i ett fall har minst två kvinnor och två män blivit begravda tillsammans i en båtgrav. I ett annat exempel har två män blivit nedlagda tillsammans (Müller-Wille 1970:154; Vestman 1996:10). Men det bör inflikas här att könsanalys genom framförallt artefakts- men även osteologisk analys egentligen inte är vetenskapliga fakta.

I en av Badelundagravarna påträffades inga artefakter som påvisar den dödes genus. Man valde likväl att tolkat den som en kvinnograv då de övriga båtgravarna på fältet innehåller individer av kvinnligt genus. På senare tid har DNA-analyser gjorts som visar att graven

innehåller en kvinna (Malmström 1996:27). Två av Badelundakvinnorna som begravts i båtar är, även här genom DNA-analys, konstaterade till att vara besläktade. Dessa bör ha varit mor och dotter eller möjligen systrar. Detta styrker teorier kring huruvida det varit någon form av ättesed som ärvts från mor till dotter. Under totalt 700 år lade man ner nio kvinnor i området. Den äldsta gravan av dessa består av en rund stensatt anläggning med en träkonstruktion i mitten som dateras till 300-talet. Kvinnan i denna låg på en matta av ris med rika gravgåvor av guld. Enligt Catharina Ingelman-Sundberg tycks de åtta båtgravarna vara orienterade efter den första (Ingelman-Sundberg 2004:38f).

Det finns även andra båtgravar med kvinnliga kontexter; i Sala finns exempelvis ett mindre båtgravfält på vilket vi har funnit två kvinnliga båtgravar. Dessa låg nedlagda i urholkade ekstockar som tolkades som kanoter och daterades till 800 ó 900-tal (Almgren 1907; Bergerbrant 1994:9) Även i Norsa i Munktorp, Västmanland⁷ finns ett gravfält bestående av ett 20-tal båtgravar. En av dessa gravar har grävts ut och det har kommit att visa sig att denna innehöll resterna av en individ av kvinnligt genus (Müller-Wille 1970:158; Malmström 1996:6f). Vi har även funnit en kvinnlig obränd båtgrav i gamla Uppsala och en i Årby. Den sistnämnda troddes först vara en manlig båtgrav men då inga vapen påträffades ändrades denna tolkning, däremot fanns där spelbrickor, en åra samt hästutrustning, hundkoppel och köksutrustning (Färnström 2003:19). Vidare har vi funnit en eventuell båtgrav i Sanda, detta med tanke på antalet järnnitar. I gravan ligger material från 800-talet som tolkas som att det vore en gravlagd individ av kvinnligt kön (Andersson 1997:1). Kontentan av de båtgravar vi har påträffat ser än så länge ut enligt följande; båtgravarna i Vendel och Valsgärde innehåller enkom tolkade män, Tuna i Badelunda samt Norsa innehar endast båtgravar med individer tolkade som kvinnor och Tuna i Alsike samt Gamla Uppsala har båtgravar med båda könen representerade (se figur 1) (Vikingatidens ABC 1995:40). Vi bör dock ställa oss en viktig fråga i sammanhanget: Vendel grävdes ut och undersöktes från och med början av 1880-talet där könsbedömningen baserades på artefakter och vidareanalyserats av arkeologer som sett på gravkontexterna från en klassisk synvinkel. För att citera: *öDe tycks genomgående vara mansgravar ó två av gravarna kunna möjligen vara kvinnogravar, nr III och VII, vilka innehålla pärlor, men å andra sidan förekomma även pilspetsar i båda dessa gravarö.* (Arbman 1980:30).

Vidare kan vi läsa att *öinga osteologiska bestämningar har gjortsö* men att man utgår från att det är män utifrån fyndens karaktär (Lundström 1980:33). Likaså har båtgravarna både i Badelunda samt Alsike i majoritet franalyserats utifrån artefakter (Malmström 1996:9). Är detta verkligen nog för att ge de gravlagda ett bestämt biologiskt kön?

⁷ I Västmanland har man endast hittat kvinnliga kontexter i båtgravarna.

9.3 Gravar och Genus ó skillnader i materialet

Som tidigare nämnts är inte båtgravarna ett gravskick som är representativt för ett helt samhälle. Det skandinaviska gravskicket varierar i mångt och mycket lokalt och har även spridit sig utanför Skandinaviens gränser. Variationen på svensk mark är i vissa fall stor bland gravskicken under samma tidsperiod.

Men visst kan vi se skillnader mellan gravar och antagna biologiska kön ó traditionellt sett. Kollar vi exempelvis på Lovö (se fig.2.) vilken innehar en mängd gravar från främst folkvandringstid till och med vikingatid kan vi se både skillnader och likheter mellan de gravlagdas kontexter. Många av dem skulle man kunna säga är typiska för kvinno- respektive mansgravar såsom vi traditionellt sett har tolkat det arkeologiska materialet och individers

kön. Päriluppsättningar och smycken tillsammans i de kvinnliga kontexterna och vapen samt vissa typiska redskap i de manliga (Petré 2000:461).

Fig.2. Mäläröarna vid Stockholms inre skärgård (av Jennie Mosseby).

Bland de djurben som förekommer i gravarna finns det i regel fler slags djurarter i de tolkade manliga gravarna. Häst- och svinben är betydligt vanligare i de manliga gravarna och förekommer endast i de kvinnorgravar som anses som rikare (Petré 2000:464). Bland järnålderns brandgravar är båtningar ett vanligt fynd, på Lovö når de sin kulmen på 700-talet. Det är troligt att dessa har suttit i båtar som de döda bränts i. Genom gravfynden som påträffats kan vi enligt Petré se sociala skillnader mellan individerna genom gravstorlek, fynd och läge på gravfält. Högst rang verkar husfrun samt husbonden haft. De andra som bott på gården, exempelvis barn eller släktingar, har inte fått lika fina gravgåvor. Inte heller mor- eller farföräldrarna (Petré 2000:464). Gemensamt för båda köns gravgåvor är exempelvis järnkrampor, järnknivar, kammar, keramikkrärl och båtningar (Petré 2000:462). Gravarna på Lovö har ofta låga stensättningar med gravklot vid kvinnogravarna och resta stenar vid mansgravarna. De resta stenarna är snäppet större än de stenar som förekommer vid kvinnogravarna samt de vid barngravar. Petré tror att detta kan vara ett uttryck för förhållande mellan genuskategori och sten eller möjligen handlade detta om en fördelning mellan den dödes biologiska kön och de som begravde denne; kanske var de kvinnorna som samlade stenar till andra kvinnors gravar samt barnens (Petré 2000:464). Här bör det dock inflikas, om detta inte redan klargjorts, att analysen av Lovöns gravar utgår från en traditionell artefaktanalys. Skillnaden på kontexterna behöver alltså inte ha en egentlig biologisk grund.

På andra håll är skillnaderna inom gravkontexterna inte speciellt uppenbara men de finns; om vi blickar över till ett annat samhälle i Mälaren som exempelvis Birka (se fig. 4) och dess kammargravar ser vi inte någon avsevärd skillnad mellan de framtolkade köns gravar. De gravar med manlig kontext har överlag fler vapen och hästutrusningar medan kvinnliga

kontexter generellt har fler smycken och redskap/husgeråd. Placeringen skiljer inte speciellt mellan fynden och liknar båtgravarnas placering ó dock lades den döda i mitten oavsett genus (Arbman1943; Färnström 2003:28). Glas verkar oftare förekomma i kammargravar och däribland oftast i de gravar av kvinnligt genus (Bergman 1996:18; Söderström & Nilsson 2005:15). Problematiken även här är att man inte gjort några osteologiska analyser på materialet. Till grund för könsbedömningen ligger de traditionella kriterierna. Det mönster vi emellertid kan se är att de gravar som innehåller vapen sällan innehåller spännbucklor (Bolin 2004:180). Kammargravskicket har även använts för att gravlägga barn, dock i ett mindre antal än vuxnas kammargravar (Gräslund 1980:77; Söderström & Nilsson 2005:11).

En gravgåva som har en tendens att ligga i de kvinnliga kontexterna (dock finns det även här undantag) är nålhuset. I åtminstone Mälardalen tycks nålhus blivit nedlagda i de gravar som har övriga gravgåvor indikerandes på hög status. Till dessa räknas artefakter som förknippas med handel och/eller produktionsverksamheter. Skulle man i detta fall kunna tolka nålhuset som en gåva till en, oftast, kvinna som hade en del av dessa verksamheter? Av denna mening är Klintberg som vill poängtera hur tolkningsmöjligheterna för nålhuset förändras om vi applicerar detta på Anne Stalsbergs teorier huruvida kvinnor faktiskt varit en del av den vikingatida handeln, till och med spelat en viktig roll. De gravlagda har förslagsvis vara kvinnor och män som använt nålhuset i sin hantverkarutrustning (Klintberg 1995; Johansson 2003:12). Stalsberg (1987) har undersökt vikingatida föremål som var typiskt kvinnliga funna i vikingagravar, dessa belägna i dagens Ryssland. Hon vill därigenom demonstrera att det faktiskt inte bara var männen som gav sig ut österled och alltså att även kvinnor var del av handeln (Nelson 2004:45).

Går vi över till gotländska gravar kan vi se att dessa, till skillnad från fastlandet, består av skelettgravar och innehåller rika gravgåvor. På 1100-talet finner vi kvinnogravar på kristen mark där individer av kvinnligt genus har blivit begravda i den traditionella dräkten⁸, samtidigt finner vi likadana gravar ute på gravfälten (Carlsson, A. 2000:494). I fastigheten Grodde 1:2, Fleringe socken på Gotland fann man i en undersökning på 1990-talet ett flertal gravar 150 meter från havet. Undersökningen kom att beröra totalt åtta gravar (alla flatmarksgravar). Genom osteologisk analys kom man fram till att sex av de gravlagda var män och två var kvinnor. De två rikaste gravarna bestod av en manlig och en kvinnlig grav. Detta skulle kunna ha rört sig om människor som varit anknutna till en kustverksamhet exempelvis en hamn, alltså även kvinnor (Manneke 1998:5ff).

Skillnaden mellan de tidigare nämnda manliga och kvinnliga båtgravkontexterna i Alsike är egentligen inte direkt påfallande, de gravar av manligt genus har i allmänhet lite fler föremål ó dock ur färre föremålsgrupper. Även en hel del av de manliga båtgravarna har smycken och köksutrustning (Färnström 2003:23). De flesta av de manliga båtgravarna har den döde placerad i akterdelen medan de av kvinnligt genus ofta blivit stationerade närmre mitten (Malmström 1996:27). De kvinnliga båtgravarna har vanligen husgerådet placerat i fören (Färnström 2003:26). Min poäng i det hela är att det biologiska könet och status skiljs åt mer än vi i det moderna samhället överlag tycks tro. Båda, om jag nu skall uttrycka mig i dualistisk mening, könen kan ha varit viktiga och högt värderade i ett samhälle. Måhända med tendenser till vissa sysslor, men samtidigt inte per automatik olika värderat.

En uppenbar skillnad mellan genus och båtgravar finns dock; Malmström har undersökt de mest frekventa båtlängderna enligt genus bland våra svenska båtgravar där materialet som räknats med har varit båtgravarna i Tuna i Badelunda, Norsa i Köping, Sagån i Sala, Tuna i

⁸ Vilken består av djurhuvudformiga parhuvudspännen samt ett dosformigt tredje spänne.

Alsike samt Angerum i Blekinge. Mansgravarna har varit lokaliserade i Tuna i Alsike, Ulltuna, Vendel samt Valsgärde. Dessa visar på en mest frekvent båtlängd på 8-9 meter för de manliga båtarna och 4-5 meter för kvinnorna. Medellängden har legat på 5,54 meter för de kvinnliga båtgravarna respektive 7,94 meter för de manliga. Av någon anledning skiljer alltså längden på båtgravarna i förhållande till genus stort, nästan 2,5 meter. Variationen på längden bland det kvinnliga genusets båtgravar är även den mycket mindre än männens, många av mansgravarna innehåller faktiskt båtar vars längd är lika som kvinnornas båtar. På grund av detta kan vi inte basera en biologisk könsbedömning på båtlängden. Vi kan dock ha i åtanke att 60 % av de undersökta båtgravarna av manligt genus är längre än den längsta kvinnliga båtgravarna, som en liten fingervisning (Malmström 1996:26). De båtgravar som Malmström undersökt har bland gravgåvorna smycken (fibulor, pärlor och hängen), det vill säga ötypiskt kvinnliga artefakter, i olika kombinationer. Intressant är att ringnålar och ringspännen som vanligen återfinns i mansgravar finns i de båda kvinnobåtgravarna i Alsike. Även en grav i Badelunda och eventuellt ytterligare en innehåller dessa ovanliga artefakter (Malmström 1996:28).

I och med kristendomens anländande förändrades gravskicket. Även om det under en period finns en hel del öhybridgravarö, det vill säga gravar på kyrkogårdar som ändå innehåller gravgåvor. Eventuella gravskillnader kom med tiden att suddas ut, i de tidigt kristna gravarna valde man ibland att begrava könen separat där kvinnorna låg i norr och männen i söder. Vi kan dock inte se någon skillnad mellan könen på exempelvis Lunds kyrkogård som användes 990 ó 1050/60 A.D. Kvinnorna och männen har fått likadana begravningar. Kyrkogården har en blandning av gravlagda både med och utan kistor. Enligt en osteologisk analys var kistlösa begravningar vanligare bland kvinnor på just denna kyrkogård men detta verkar emellertid inte ha haft något samband med status då hälften av dem som begravdes på kyrkogårdens mer exklusiva del, det vill säga närmast kyrkan, var kistlösa (Arcini 1999:32).

9.3.1 Genus och barngravar

Genom ett flertal perspektiv ämnar arkeologerna få fram en möjlig orsak till att det finns så få forntida barngravar. Förutom det faktum att barnskelett har sämre bevaringsförutsättningar än de vuxnas skelett, kan vi fråga oss ifall det fanns ytterligare någon anledning såsom status och genus. Frågan har blivit ställd huruvida barnen inte värdesattes alls, även om detta känns mindre troligt. Problemet skulle istället kunna ha ursprung i att barnen lades i en annan typ av gravform. På Frösö i Jämtland hittade man exempelvis vikingatida gravar där barnen blivit gravlagda ytligt i gravhögarna. Dessa påträffades tack vare att bevaringsmöjligheterna för ben var så pass goda. Kanske detta har varit fallet på fler ställen men att tidigare arkeologer missat tendensen (Hedelin, Holck & Iregren 2008:401)?

Vi kan ändå kika lite på eventuella genusskillnader bland Birkas barngravar för att konstatera att skillnaden inte är speciellt stor, pärlor förekommer exempelvis bland båda genuskategoriernas gravar. Det mönster bland dessa gravar som kan påpekas är dock att det är färre antal pärlor, endast 1-3 stycken⁹ i de gravar som i övrigt anses ha manliga gravgåvor (Evans, Hedlund & Lignell 1996:5). I snitt har de tolkade flickorna fått ungefär en gravgåva mer än de tolkade pojkarna (Evans, Hedlund & Lignell 1996:8). Barngravarna som antas ha innehållit pojkar har gåvor som kan tolkas vara mer fasta, det vill säga att de blivande männen kan ha haft det mer bestämt för sig vad de skall ha blivit som vuxna. Med kvinnligt genus kanske även mindre bundenhet och mer rörlighet tillkom? (Evans, Hedlund & Lignell 1996:10). På Mølner beläget på Gotland har vi från en lite tidigare tidsperiod, närmre bestämt

⁹ Som tidigare nämnt den oaccepteradeö manliga gränsen på antal pärlor.

förromersk tid, påträffat gravar som enligt Linder skall ha varit barngravar. Två av gravfältets fem båtgravar, vilka jag antar är båtformade stensättningar, skall enligt Linder innehålla barn. Vidare bedömer hon den ena av dessa till att ha innehållit en flicka baserat på artefaktsanalys. En annan påträffad grav i området, från 800-talet, innehöll rika gravgåvor samt en 5-6 årig flicka. Denne var möjlig att göra en osteologisk analys på. Hon hade fått de traditionella spännena såsom en gotländsk vikingatida vuxen kvinna anses få. I graven påträffades också bland annat kniv, pincett och nyckel. Linder föreslår genom sin undersökning på Mölners gravmaterial som inkluderar kontexter och individer av alla kön och åldrar att männen möjligen ägnat sig åt båtbygge och hantverk medan kvinnorna kanske haft hand om handeln (Linder 1995:71ff). Vi bör även här ha i åtanke att könsbedömning i stor mån gjorts enkom på artefaktanalys och att Linder dessutom förlitar sig helt på tidigare arkeologers analyser vilket hon uttrycker sig om i sin text.

10. KVINNAN - UNDERGIVEN MOTPOL ELLER ERKÄND SAMHÄLLSMEDLEM?

Så hur var det nu då? Var kustkvinnan en del av arbetet med handeln? Kanske var hon själv handelsresande eller var hon bara förpassad till att hålla sig i hemmets trygga vrå? Och var hon mindre värd än mannen? Även om vi aldrig med säkerhet kommer att kunna säga det ena eller det andra kan det vara av vikt att stöpa om det moderna samhällets inpräntade könsrollstro som vi ofta stöter på. Dagens samhälle har en benägenhet att dra alla forna samhällen över en och samma kam då det patriarkaliska samhället varit ett faktum för oss under historisk tid. Att kvinnans plats i vår forntida historia känns så oviss och att det i princip blivit en sidogren av vår gemensamma, det vill säga mannens forntida historia, är ganska sorgligt.

Teorierna kring kvinnans forntida göromål i samhället har ofta rört sig kring att hon hade en religiös funktion och inte haft någon direkt del av handel och resor. Den hedniska kvinnan hade en aktiv roll inom den religiösa sfären. Hon skulle ha varit en stor del av fruktbarhetskulten, nära naturen där hon kunde agera som sierska, medicinkvinna och häxa (Tuominen 1994:12). Frej/Freja har dyrkats inom fruktbarhetskulten och kan anses vara äldre än krigarkulten där Oden blev dyrkad. Tiderna gick mot att bli mer krigiska och hövdingarna ville säkra sin makt varav de skaffade sig följemän ó krigare. Under vikingatiden var idealet att få dö i strid, då fick man nämligen följa Odens Valkyrior till Vallhall. Att garantera någon en plats i paradiset om man stupar i strid är ett effektivt sätt att få krigaren att utan fruktan kämpa. Om en man skulle dö av naturliga orsaker hamnade denna på samma ställe som kvinnorna, det något mindre exotiska dödsriket Hel (Tuominen 1994:12f). Som forntida kvinna kunde man bland annat anta ämbeten såsom Gydja, en sådan fungerar som Frejs prästinna. Hovgydjor omnämns bland annat i Vatndölasaga och Vapnfirdingasaga, flera gydjor nämns även i Landnamaboken. Gydjan var den som skulle välsigna ölet (Adolfsson & Lundström 1993:11).

I många kulturer förknippas man också textilproduktion med kvinnan (Barber 1994; Heidenberg 2002:19). Artefakter förknippade med just textilproduktion är bland de vanligaste fynden i de gravar av kvinnlig kontext (Jesch 1991:18). I Eddadikten Rigstula i Njals saga förekommer kvinnor som spinner liksom den fornnordiska mytologins ödesgudinnor som med livstrådar spinner människans öde. Påpekas bör, att även om det ofta har hittats kvinnogravar med föremål förknippade med textilproduktion indikerar inte detta nödvändigtvis att personen ifråga arbetade med föremålen; artefakterna kan egentligen tolkas på många sätt (Heidenberg

2002:17ff). De kan påvisa ideologiska samhällsstrukturer, administrativa göromål eller reflektera anhöriga till den gravlagde. Många artefakter vi påträffat kan ha blivit använda i ett flertal kontexter såsom saxar, knivar olika typer av kärl ó visst kan vi komma på ett flertal möjliga användningsområden och eventuella arbetsuppgifter? Samtidigt är inte dessa redskap exklusiva för just kvinnor och deras gravar. De påträffas även i mansgravar fast i lite mindre skala (Jesch 1991:19).

Det bör inte heller uteslutas att det vikingatida samhällets uppbyggnad ofta innebar att kvinnorna var bönder. Kvinnans anknytning till jordbruk har haft en lång tradition (Adolfsson & Lundström 1993:15). Bland gravgåvor kan vi hitta olika typer av agrara redskap, främst däribland skäror (Jesch 1991:19). Enligt en undersökning i västra Norge, utförd av Liv Helga var redskap förknippade med jordbruk funna i 50 % av de kvinnliga gravarna och i 36 % av de manliga. Skillnaden var dock att kvinnornas redskap endast bestod av små skäror medan männen hade redskap ur fler kategorier (Jesch 1991:19ff). På vissa områden verkar dock kvinnogravarna ha en tendens att ligga vid handelsleder längs kusten, såsom Nord-Rogaland och Hordaland i Norge. På Kvasseheimgravfältet finns ett flertal rika kvinnogravar som har tolkats efter att kvinnan haft hög status och ansvar i kustområdet. Kvinnorna kunde ha erhållit hög status på dessa områden där handel och varubyte var av stor vikt. De kan själva ha bedrivit handel och drev kanske härbärgen och utskänkingsställen (Adolfsson & Lundström 1993:15). Det är inte heller en omöjlighet att kvinnan har haft en viktig roll inom det ekonomiska systemet, detta är viktigt att komma ihåg. Hon kan ha varit en stor del av inlandets jordbrukssamhälle och kustbefolkningens fångstsamhälle (Adolfsson & Lundström 1993:15). Stalsberg anser att de vågar och vikter som förekommer i kvinnogravarna på Birka påvisar hur kvinnorna fungerat som handelskvinnor. Antingen som resande eller med ansvar för sin och makens handelsbod när denne var resande. Detta styrks av att ett flertal av de kvinnogravar som innehållit börsar även innehållit vikter och vågar (Jansson 1997:30). Men för att vrida på det hela; även i de kvinnoförtryckande samhällena tillåts ett fåtal kvinnor ha en mer framstående position (Adolfsson & Lundström 1993:14). Vi bör i detta fall fråga oss; vad innebär ett fåtal i sådana fall?

11. DISKUSSION

Det är frustrerande att beröra något vi vet relativt lite om samtidigt som många förutsätter att vi vet massvis. Vårt synsätt på könsroller är så starkt präglade att vi inte ens tänker på varför, det är bara självklart. Javisst har vi kunskap, genom artefakter kan vi bilda oss en uppfattning, men att knyta samman det ena med det andra utifrån vårt eget samhälle kan vara riktigt missvisande och historiskt sett farligt.

Till och med inom den arkeologiska vetenskapen tycks könen dela upp sig. För de kvinnliga arkeologforskarna har tyngdpunkten legat på hem, hushållsproduktion och hushållsarkitektur och de manliga forskarna har överlag visat ett större intresse för regionala förhållanden, handel och världssystem (Tringham 1991; Tuominen 1994:5). Arkeologyrket i sig har också angetts som manligt, det har en manlig stämpel. Så sent som 1985 kan vi läsa om öThe archaeologist image of *himsel*fö. Detta trots att kvinnor sedan ett bra tag arbetat som arkeologer (Nelson 2004:25). Vidare tycks även själva intresset för genusperspektiv och biologiska könsroller vara ganska uppdelat efter kön.

11.1 Könsroller på havet.

Ur minst två perspektiv bör livet för den maritima kvinnan kunna teta sig annorlunda än inlandsbefolkningens; på vissa håll kanske även de var ute på olika vatten och hav för att bedriva handel, fiska eller helt enkelt färdas. I samhällen där männen i majoritet drog i viking och därmed lämnat kvinnan kvar hemma har utvecklingen möjligen sett annorlunda ut. Den kvarvarande kvinnans ställning och status i samhället bör ha påverkats, kanske åtnjöt hon en starkare ställning än mannen på hemmaplan.

Vi kan anta att arbetet ute till havs rent generellt var den unge mannens lott, på senare tid vill säga. Någon specialisering när vi talar om sjömän skedde åtminstone inte i Skandinavien förrän 1800-talet (Kirby & Hinkkanen 2000:191f). Vi kan idag fråga oss hur och varför vårt synsätt på könsroller med strikt uppdelning inom det maritima livet ter sig som det gör och behöver faktiskt bara gå tillbaka till 1800-talet för att se tendensen; mannen ute till havs ó kvinnan ordnar resten.

Det vi har i åtanke är alltså uppdelningen under senare dagar. Enligt Kirby & Hinkkanen kan vi åtminstone i de norra haven utefter fakta göra en könsbestämning över det marina livet. Traditionellt sett (det vill säga i våra litterära dagar) är livet ute till havs något maskulint (Kirby & Hinkkanen 2000:231). Det är inte mycket vi vet om vikingatida sjöfarare. Vi kan få ledtrådar genom att titta på de lagar som fanns ombord på skeppen på 1200-talet och likaså granska andra kulturers skeppsmiljö. Ombord på de romerska skeppen tycks det exempelvis funnits två personer med auktoritet ombord där den ena ansvarade över handel och den andra över skeppets färd. Besättningen tycks dock inte ha haft speciellt mycket att säga till om och verkar i likhet varit livegna. Till skillnad mot detta fanns även exempelvis norska skepp där besättningen sågs som en handelsenhet och alla hade sitt att säga till om angående rutt och liknande (Kirby & Hinkkanen 2000:198f). I detta fall tror jag samhället ombord på ett skepp förändrats men kanske inte i allt för stor grad. Att studera de tidigmedeltida skeppslagarna kan vara en av de bättre källor vi har tillgång till i dagsläget. Men visst finns det enormt mycket mer som skulle kunna funderas på; hur tedde sig livet ombord och hur såg genusfördelningen ut? Detta blir framförallt intressant i de fall då även kvinnor befunnit sig ombord. Undersöker vi den kvinnliga sidan av den marina världen under mer väldokumenterad tid ser vi en mängd sysslor av väldigt olika karaktärer. Samtidigt kan vi se hur sysslorna överlag ända in på 1800-talet ter sig väldigt pre-industriella. I Skandinavien kombinerade familjerna i fiskesamhällena ofta fisket med någon form av agrar sysselsättning. Barnen, oavsett kön, fick hjälpa till i det som de kunde. Allt efter barnens mognad och uppväxt separerades deras roller och ansvar desto mer. Vanligtvis brukade pojkarna i tidiga tonår följa med sin far ut och fiska medan flickornas livsöde såg annorlunda ut. I vissa fiskesamhällen var det inte ovanligt att flickorna begav sig hemifrån för att ta sig jobb som piga på någon gård. Men samtidigt kan vi konstatera att kvinnorna i norra östersjöområdet kunde, i slutet av 1800-talet, få betalt för olika marina sysslor såsom att flytta och lasta sten. Samtidigt bör det poängteras att det inte var helt ovanligt i östersjöområdet att kvinnor faktiskt var involverade i själva fisket, på 1700-talet kunde följa med sina fäder ut till floden Oder (Kirby & Hinkkanen 2000:233). Var jag vill komma till är att även om tiden som flutit mellan vikingatid och 1700-tal, och senare, rör sig om ett flertal sekler bör vi förstå en sak; hur samhällsnormen än tycks se ut gör många det som behövs för att överleva. Även under de tider som vi trodde samhället hade en extremt smal syn på könsroller.

Ett annat exempel på detta: flickorna längst den norrländska kusten och på Gotland kunde på 1800-talet bege sig ut och fiska. I vissa fall anpassades även fisket såpass att kvinnor enklare kunde komma att vara delaktiga. På de finska öarna Lavansaari och Seiskaris använde man sig exempelvis av nät för vinterfiske, dessa var kortare än normalt inte bara för att det var lättare att hantera i de väderförhållandena utan även på grund av alla de kvinnor som

handskades med näten (Kirby & Hinkkanen 2000:233). Kvinnorna hölls alltså inte ens helt strikt till den kvinnliga genuskategorin under en sådan patriarkalisk, mansdominerad värld som medeltiden och senare. Vi kan därmed helt naturligt fråga oss hur det såg ut ännu längre bak i tiden, i detta fall under vikingatid. Är det egentligen omöjligt att den vikingatida kvinnan också kunde ha till uppdrag att röra sig på haven? Att mannen skötte jordbruk och hemproduktion? På bildstenar och textilier kan vi se hur kvinnor färdades på häst och vagn. Som Ingelman & Sundberg (2004) skriver; Torde inte kvinnor även färdas via vatten och hav med tanke på att detta bör ha varit säkrare och dessutom haft mer lastningskapacitet?

Studerar vi Osebergsgraven kan vi se hur välrepresenterade de föremål är som förknippas med fysisk rörelse & allt från en vagn till skeppet självt. Förutom just vagnen är kommunikationsföremål annars oftast tolkade som typiskt manliga gravgåvor. Arwilló Nordbladh skriver (2003) om hur vi i Osebergsgraven kan se att högstatuskvinnan var del av det resande livet och därmed bör ha varit del av det som varit förankrat därtill & sociala och politiska aktiviteter. Kanske jämsides mannen eller kanske med skilda roller (Arwilló Nordbladh 2003:30f). Med tanke på min avgränsning tänker jag inte fördjupa mig i Osebergsgraven men vi bör dock ha den i åtanke och betänka detta; vilken roll hade hon och var detta oberoende en man? Var hon del av den offentliga sfären och i vilken grad? Och framför allt; fanns det fler som hon eller är hon vara ett socialt/politiskt undantag? Om nu havet och resandet vanligen tillhörde mannen, hur påverkade detta kvinnan? Visst är det fullt möjligt att hela den patriarkaliska processen redan fått fart under järnålder men samtidigt kan det faktum att männen oftare tyckts gå i viking inneburit för kvinnorna att de fick en helt ny roll, en roll som innebar att de fick bestämma som två personer. En roll som innebar att de hade full kontroll över familjens världsliga ägodelar och tillgångar. I de samhällen där man till stor del levde av vad det maritima hade att erbjuda av mat och inkomst undrar jag faktiskt fortfarande vilka konkreta bevis vi har för att samhällsuppbyggnaden tedde sig på det ena eller andra sättet. Under senare tidsperioder har vi bevis och kunskap om fiskesamhällets uppbyggnad och kan konstatera att även under tider som kan tänkas följa striktare könsregler var det inte ovanligt inom svenska och finska kustens fiskarfamiljer att även de vuxna kvinnorna var med ut på själva fisket; de kunde även vara med ut på handelsresorna. Kirby och Hinkkanen berättar om hur kvinnorna från exempelvis de åländska öarna gjorde sällskap med sina män till Stockholm där de kunde sälja eventuella produkter de hade såsom ägg eller kanske rökt lamm (Kirby & Hinkkanen 2000:238). Det är alltså väldigt svårt att göra någon form av resolut rolluppdelning; forntid, medeltid och senare var kvinnor ibland delaktiga ute till havs - ibland inte.

11.2 Kvinnan i skrift och bild

Man skämtade redan i de isländska sagorna om könsroller. Vi kan exempelvis läsa om hur Tor och Loke var tvungna att klä ut sig till Freja och hennes tjänsteflicka i ett uppdrag som gick ut på att få tillbaka Tors hammare som blivit stulen. Tor verkar inte riktigt gilla detta, emellertid verkar Loke inte haft några större problem med situationen (Jesch 1991:142). Loke har till och med i andra tillfällen varit havande och fött. Hur passar detta ihop med dagens tvådimensionella genusperspektiv egentligen?

Detta och även andra sagor förtäljer om hur män klädde ut sig till kvinnor såsom i exempelvis sagan om Helgi. Sagan om Helgi är för övrigt ett ypperligt exempel på vilken påverkan personen som skriver berättelsen har på originalversionen. Det finns två dikter om Helgi och Sigrún; de har samma karaktärer och handling men är i olika utföranden. I den ena versionen är Sigrún en valkyria, hon har inte någon speciellt stor roll i berättelsen men är ändå viktig; hon handlar för hjälten Helgis öde och framställs som ganska okänslig och rationell. I den

andra versionen däremot är hon i känslostorm över hjälten Helgi och hjälten själv uttalar sig om hur hon *ska* leva med honom, hon *ska* vara där han är ó han talar för henne. I första versionen ville inte Sigrún gifta sig med den man som var utsedd för henne då hon fallit för Helgi. Detta var inga problem för hennes familj så länge hon såg till att den tidigare utsedda mannen försvann ur bilden; det vill säga att hon lät mördas honom. I den andra versionen måste hon dock välja vilka hon skall visa lojalitet mot, sin familj eller Helgi. Hon väljer Helgi. Överlag framställs Sigrún som en svagare karaktär i den andra versionen, det är också denna version som antas vara skriven senare. Detta förekommer även i flera berättelser där de senare dikterna består av känsliga kvinnor. I äldre upplagor agerar de mer som hjälpare vid sidan av militära aktioner men vid sidan av i själva berättelsen (Jesch 1991:151). Samtidigt verkar de själva krävt våldsamma påföljder i många situationer, och blev dessutom själva lidande utav dem. De tycks fungerat nästan lite som en vikingatida hejarklack om man så vill.

Överlag tror jag att kvinnans frånvaro i dikter och berättelser beror på att dessa ofta handlade om just militära handlingar och våldsamma händelser. Jag menar att kvinnans deltagande antagligen varit i minoritet baserat på fysiska förutsättningar, även om det alltid finns undantag. Huruvida numerärt underläge på kvinnligt militärt deltagande var ett eget val eller inte kan diskuteras. Våra vikingatida mödrar tycks i alla fall haft en ganska passiv roll i militära sammanhang, måhända var denna passivitet bara i fysiskt strid. Vad man väljer att berätta om kan givetvis också vara en reflektion utav vilken publik man har. Måhända var publiken mer manlig av den ena eller andra orsaken ó kanske föddes en hel del av sagor, berättelser och dikter fram som underhållning under långa resor? För även om kvinnan också rörde sig över haven verkar, vad vi hittills framtolkat, långfärdsresorna i syftet att plundra varit en aktivitet med främst manliga deltagare. Vi bör dock åter igen betänka påföljderna av att de militära sagorna och religiösa skrifterna skrivits ned med kristen penna, det vill säga av personer som har, vad man kan tycka, en manlig religion. Detta torde definitivt haft påverkan på dagens kunskap om den hedniska religiösa mytologin liksom vår syn på vikingatida militära handlingar. Den äldsta eddan sträcker sig exempelvis endast tillbaka till 1200-talet. Snorre Sturlassons bok nedpräntades ungefär på 1220-talet (Roesdahl 1998:148). Det är inte en helt orimlig fråga att ställa sig hur den nordiska mytologin såg ut egentligen samt hur religiösa variationer regionsmässigt tedde sig i förhållande till kön och genus.

Om vi istället hoppar över till bildstenar måste jag hålla med Göransson, personligen kan jag inte riktigt hålla med om den ösjälvklaraö könsuppdelningen som vi så fint skapat och går efter i bildanalysen. Förutom de individer som bär skägg är de avbildades kön väldigt svårbedömda. Visst kan vi gå efter en analys av vikingatida dräktskick men samtidigt innehar vi inte något överdrivet informationsflöde om tidsepokens klädesdräkt. Och mycket av de vi tror oss veta är framanalyserat utifrån bildstenar (Vikingatidens ABC 1995:52f), det vill säga att vi har antagit att personerna på stenarna är av ett visst kön och därefter studerat klädesdräkten. Att applicera genusperspektiv av en mer mångfacetterad typ på bilderna är en ytterst intressant tanke och intressant i hennes undersökning är att skeppen tillhörde de individer som kan tolkas som androgyna. Måhända betyder detta att de inte är förankrade till ett biologiskt kön? Att skeppen har en mindre framtoning på Överhogdalsbonaderna än djuren behöver inte ha någon anknytning till bonadsskaparens kön eller genus. Det kan snarare vara ett resultat av hur Överhogdal är lokaliserat i vårt land; i nordöstra Härjedalen. Skillnaden kan alltså ligga i att det ligger beläget i inlandet.

11.3 Kvinnan i gravmaterialet

Det finns alltid vissa frågor vi måste ta ställning till vid analys av gravmaterial, och ibland kan alternativa förklaringar finnas som vi möjligen inte alltid tänker på. Detta kan exempelvis

vara kulturell påverkan eller vad som helt enkelt var på modet. Om nu kvinnan oftare gravlades med smycken kanske detta berodde på vad som ingick i deras klädsel, att de hade en funktionell del såsom spännbucklan (Jesch 1991:18f). Sedan kommer även detta i sig att variera ó genom trender eller påverkan av andra kulturer. Längst västerbottenkusten kan vi exempelvis se hur järnåldersgravskicket varierar mellan inland/fjällområde och kustområde. Förutom i ett undantag förekommer inga spännbucklor (se fig.3) i kustgravarna. Inåt landet innehåller nästan hälften av de undersökta gravarna en eller flera spännbucklor. Innåt landet har vi även funnit många spännbucklor tolkade som lösfynd vilka dock troligen tillhört en grav. Skillnaden kan enligt Rathje bero på att vi har med att göra med två olika kulturer i inland och kust. Det kan även bero på att folket har haft sina kontaktnät åt olika håll och på så vis påverkats olika, även kvinnorna (Rathje 2001:99). Det påpekas ideligen att vi i kvinnomaterialet oftare ser att kvinnan anammade kristendomen; på Birka hittade man i de undersökta gravarna sammanlagt tio silverkors, nio av dem tillhörde en tolkad kvinna. I och med detta kan vi undra huruvida kvinnorna av någon anledning antog den kristna tron i högre grad än männen. Eller, var det bara så enkelt att hängen på, i detta fall Birka, överlag bars av kvinnor? (Jesch 1991:22).

Det skulle givetvis vara mycket intressant att göra mer utförliga könsanalyser bland våra gravlagda förhistoriska förfäder/mödrar. Inte nog med att de biologiska könen inte alltid stämmer in på artefaktsanalysen. Som tidigare nämnt tycks trenderna bland gravartefakterna variera mellan att vara manliga, kvinnliga och även neutrala (Heidenberg 2002:25). Ett annat problem vi ställs inför är hur en osteologisk analys långt ifrån alltid är säker, om ens möjlig. De ben som är de säkraste könsindikationer, det vill säga höftbenet med bäckenöppningen, är tunna och ömtåliga. Dessa överlever ofta inte årens påfrestningar (Dagnan 1999:11). Jag anser att vi i de fall då könsanalysen utgått enkom från artefakter bör uttrycka oss med andra begrepp, förslagsvis att den gravlagde var av kvinnligt eller manligt genus istället för att hävda att denna *var* kvinna eller man. Detta skulle kunna underlätta för fortsatta frågeställningar. Inflikas bör att manlig/kvinnligt genus i praktiken kan komma visa sig inte vara speciellt manligt eller kvinnligt enligt oss. Kanske inte heller dualistiskt om vi öppnar upp de svarta lådorna.

Just artefaktsanalys är alltså oerhört svårt. Lokala skillnader blandas med vad som är på modet, i kustsamhällena påverkas antagligen samhället ytterligare av folk utifrån. Vi antar att kvinnor är något slags likamedtecken för smycken men samtidigt är det ett faktum att det inte var speciellt länge sedan som männen smyckade sig lika mycket, samt sminkade sig i mängder. Att de därmed skulle ha ansetts omanliga ter sig inte speciellt troligt. Jag menar inte att detta *var* fallet under vikingatiden men vill poängtera hur en samhällstrend kan vrida till och med på vad som förknippas med maskulinitet och femininitet. Ibr h m b. Ya`q b beskrev för övrigt när han var på besök i Haithabu¹⁰ om hur både de vikingatida kvinnorna och männen använde sig av kraftig ögonmake-up för att göra sig attraktiva (Jesch 1991:91f).

¹⁰ Ibr h m beskriver sitt besök i en stor stad som antas vara Haithabu, nuvarande Schleswig.

Fig. 3. Spännbuckla, denna från Birka vilken påträffades i maj 2009 ute i vattnet vid Svarta jorden (del av ryggekota till höger). Foto: Jennie Mosseby.

På gravfältet i Badelunda har man utöver båtgravarna och den äldsta kammargraven påträffat fyra andra skelettgravar, dessa var kammargravar och tolkas till att innehålla en kvinna, två yngre flickor och en man (Nylén & Schönback 1995B:157ff). Den så kallade mannen är en man just på grund av artefakterna som bland annat innehöll spjutspets, kniv och sköldbuckla. Detta trots att det av individen i fråga inte finns något kvar. Det är inte speciellt konstigt att vi ser starka tendenser på artefaktuppdelningar när vi presumerar från början att denne är en man, trots den uppenbara bristen på egentliga fysiska bevis. Det hela blir lite utav ett moment 22. Om nu resterande skelettgravarna är kvinnor och de kremerade är män, torde det inte vara ganska sannolikt att den gravlagde i kammargraven varit en kvinna av mer manligt genus? Vidare kan vi fråga oss hur ofta en gravlagd individ har antagits vara ett visst biologiskt kön enkom baserat på artefakter och vilka konsekvenser detta har givit arkeologin. Det är inte sällan detta stöts på, tittar vi närmre på analyserna har en osteologisk analys varit omöjlig och en artefaktanalys har varit avgörande där den gravlagdas kön bestäms. Detta utan vidare funderingar eller särskiljande uttryck för de egentliga bristande bevisen.

Men ponera att ensamma kvinnliga handelsresande var i minoritet, åtminstone inom långfärdshandeln. Synen på kvinnor och deras rättigheter har som bekant tett sig olika inom olika kulturer och områden, männen tycks varit mer accepterade inom fler kulturer. Om den skandinaviska kvinnan överlag skulle ha varit jämställd med mannen och dessutom ha örrätt till att ge sig ut i viking kanske det av praktiska skäl var vanligare att överlåta detta till

mannen. Jag vill här ändå poängtera att det därmed inte behövt höra till ovanligheterna att kvinnan faktiskt fiskade och bedrev handel. Och hade saker att säga till om. Tacitus noterade att männen faktiskt *lyssnade* på kvinnorna och dessutom rättade sig efter deras spådomar (Ingelman-Sundberg 2004:37).

Om vågar och viktlod bland gravgåvorna är symbolik för hur den gravlagde i livet var förankrat med handel och att handel var typiskt manligt, väcker detta en del intressanta frågor. Kyhlberg berättar i öHelgö och Birkaö hur exempelvis viktlod förekommer i 43 mansgravar och 50 kvinnogravar. Han menar att man därmed bör ifrågasätta vår tolkning om att viktlod var en köpmans redskap (Kyhlberg 1980:78; Johansson 2003:8). Om vi bör ifrågasätta vår tolkning eller kanske till och med vår dualistiska biologiska genustolkning tål att diskuteras. Som tidigare nämnt anser Anne Stalsberg att kvinnan faktiskt varit en aktiv del av handelslivet, åtminstone i den ryskóskandinaviska handeln. I *öTradeswomen during the Viking age* (1991) skriver hon om alla de kvinnogravar, både på Birka och i Ryssland, av skandinavisk karaktär som man funnit gravgåvor i form av vågar och vikter. Kanske är det helt enkelt ordet öhandelsmanö som orsakat förvirring och borde reflekteras över? (Stalsberg 1991:45ff; Johansson 2003:10). Om vi lite snabbt går tillbaka ytterligare i tiden, till folkvandringstid, kan vi se många rika kvinnogravar längs den norska kusten. Lillehammer föreslår utefter detta att kvinnan haft en viktig roll i gårdsproduktionen där den offentliga och privata sfären går hand i hand. När Lillehammer analyserade ett av Norges största forntida gravfält vid namn Kvasseheim som innehåller mestadels gravar från yngre romersk järnålder och folkvandringstid kunde gravmaterialet påvisa en grupp gravar som skiljde sig från de övriga. Denna grupp var ovala i formen eller var långhögar och innefattade stenkistor runt den döda samt innehöll ett rikare material av gravgåvor ó samtliga tolkas som kvinnor (Tuominen 1994:20).

Det är många forskare som är av den uppfattningen att exempelvis nycklar är artefakter som först och främst är sammankopplade till kvinnogravar. Detta är en uppfattning som Arwill-Nordbladh tror kommer att vara rotad så länge vi inte kollar närmre på förhållandet mellan artefaktkategorier och osteologiskt material. Till dess omges smycken, redskap och vapen av en traditionell uppfattning inom genusuppdelningen. På Birka hittar vi ändå nycklar i mindre än 1% av gravarna och de ligger i kvinnogravar, barngravar och mansgravar. Flest ligger förvisso i de gravar som ansetts vara kvinnliga men det finns åtminstone 7 mansgravar som innehållit nycklar. Detta är inget unikt för Birka, tolkade mansgravar i exempelvis Valsgårde har också innehållit nycklar (grav 7 och 12) samt en Vendelgrav (grav 4) (Arwill-Nordbladh 1990:256). Nycklarna anser vissa, bland annat Ann-Sofie Gräslund, är en symbol för kvinnans makt och ansvar på gården (Gräslund 1995:471; Jansson 1997:28). Detta skulle alltså inte stämma överens i alla ovannämnda lokaler, om vi baserar genus på det biologiska könet i kombination med artefaktanalys vill säga.

Ärligt talat är det lustigt hur vår dualism inom genus är så principfast och förankrad med artefakter, och när de sedan inte stämmer letar vi febrilt efter att förklara detta genom nya teorier. Som exempel vill jag nämna all påträffad manlig köksutrustning; med vår traditionella syn på könsrollerna representerar inte köksutrustningen vad männen gjorde i livet. I stället börjar vi desperat famla efter andra förklaringar; de var färdkost, de symboliserade en viktig bjudning för att bilda avtal. Många av de manliga båtgravarna innehöll även smycken, inte heller speciellt manligt enligt oss (Färnström 2003:27). Att vissa män hade andra roller än våra ötraditionellaö kommer knappt på tal. Det är inte bara kvinnans historia som är i det dolda utan även männen som inte var del i de traditionella könsrollerna. Det är ett faktum att vi kan se skillnader inom samma kön. I andra kulturer finns exempel på andra uppdelningar än våra könsbaserade, varför skulle inte detta kunnat vara gällande även på skandinavisk

mark? Rita Wright (1996) tar som exempel upp hur man i Ur III perioden i Mesopotamien som varit ett djupt stratigraferat samhälle där status var tätt förankrat med ens yrke, även inom samma kön. Detta kan vi idag ta del av genom bevarade skrifter (Nelson 2004:43).

Förvisso är det inte helt lätt och utan problematik att applicera ett genusperspektiv, liksom att göra en särskiljning på de biologiska könen utefter vårt vikingatida källmaterial. Men att försöka leder till utveckling, nytänkande och kunskap. Är det inte just detta som erfordras inom en vetenskap?

11.2.1 Båtgraven

De gravlagda individerna i båtgravarna fick ofta med sig olika artefakter såsom exempelvis vapen, smycken, mat och husgeråd. Vi kan fråga oss om även båten var en del av den utrustning som skulle med i livet efter döden. Vad var det då som fick vissa kvinnor att bli begravda i båtgravar? Ett flertal av gravarna tycks ha haft båtar som inte varit intakta vid gravläggningen och en del verkar dessutom ha ställts ovanpå gravarna, en del har stjälpits över. Detta skulle kunna tala emot en sådan teori att båten var den dödas färdmedel (Schönbäck 1980:119). Enligt Schönbäck kan båtgraven varit en del av den döds- och fruktbarhetskult man antas ha haft. De områden med båtgravfält som även innehåller kvinnliga båtgravar från en lite längre period är resultatet av områden som haft en utbredd fruktbarhetskult där kvinnan haft en viktig roll. Detta skulle enligt honom förklara könsuppdelningen på båtgravfälten, att det varit en dualistisk Frö-kult där båda könen hade präster och prästinnor (Schönbäck 1994A:128).

Båtgravar har även förknippats med Odinkulten där de döda skulle ha tillhört ett krigarkast som man jämförde med de samtida storhögarna vilka ansågs vara av mer öfredligö karaktär. Emellertid har kungshögarna också ibland kommit att innehålla vapen och kvinnor, jämförelsen blir därmed problematisk (Arrhenius & Sjøvold 1995; Malmström 1996:8). Man har även tolkat båtgravarna som ett uttryck för makt och/eller rikedom (Stalsberg 1996; Malmström 1996:8). En sådan tolkning baseras på det faktum att många båtgravar har kommit att innehålla rika gravgåvor o båten i sig till exempel (Malmström 1996:8). Andra teorier genom tiderna är exempelvis en förankring med ledung, det vill säga sjökrigsorganisationen under medeltiden. Denna kan ha sina rötter ur sveastatens organisation som sträcker sig tillbaka till folkvandringstid. I all enkelhet innebar denna att ett visst antal gårdar bildade ett skeppslag som hade skyldighet att både utrusta och bemanna ett skepp (Ambrosiani 1980:112f; Färnström 2003:11). Varenus föreslår att samhället var inordnat i ett sådant skeppslag som i sin tur var del av en större organisation. Eftersom tolkningen baseras på medeltida lagar kan detta självfallet väcka en del kritik (Färnström 2003:11). På 1940-talet viftade Ohlmark (1946) bort denna teori då öde fredliga kvinnogravarna talade emot detta. Ambrosiani anser också att denna teori brister men utav den anledningen att de i sådana fall borde ha legat mer centralt till, eller ännu närmre havet (Ambrosiani 1980:131; Malmström 1996:8). Vi kan även läsa förslag av Dommasnes (1978) som förklarar vissa norska, rika kvinnogravar med att kvinnorna ensamma haft ett ansvar för både handel och jordbruk medan dess makar kanske ansvarade för att upptäcka områden för just detta, något han gjorde med hjälp av båt. Kanske kvinnan vunnit sin status genom mannens färder med båt (Kobyliński 1995:17f; Färnström 2003:19). Denna ganska långsökta förklaring är klassisk i olika varianter, ofta har en rik kvinnograv satts i samband med en relation till en man. Faktum är att detta även ifrågasatts på ganska tidigt stadium, redan då man hittade Osebergsskeppet i början av 1900-talet och till sin förvåning insåg att det hela tycktes röra sig om en kvinna undrade vissa huruvida Osebergsdrottningen bara en drottning till en kung eller om hon var mer än så? I ett brev från Gabriel Gustafsson till Oscar Montelius 1911 kan vi läsa ö*På fredagsmorgonen*

hade jag besök av International Council of Women på museet. Man debatterade ivrigt huruvida Osebergsdrottningen varit en regerande drottning eller endast en fru till en kungö (fri översättning från Arwill ó Nordbladh 2003:21f) . Troligen hade en del av de kvinnor som varit på ett ICW-möte i Stockholm passerat förbi Oslo och alltså besökt museet (Arwill ó Nordbladh 2003:21f). Fastän tanken fanns tidigt slog den därmed tyvärr inte rot.

Det är många som är av den tron att de artefakter som blivit nedlagda med den döde även blev använda av densamme när denna levde. Kanske ansåg man att detta behövdes på den andra sidan liksom även båten (Malmström 1996:29). Gravfynden i båtgravarna är relativt lika vad gäller typer men mängden föremål varierar, beroende på vapen tycks individer av manligt genus ha fler föremål (Färnström 2003:31). Färnström föreslår att Alsikes gravar möjligen är rikare på grund av att Alsike ligger närmre Birka med dess handel (Färnström 2003:35). Jag anser inte att detta är omöjligt men skulle gärna vilja undersöka gravgåvorna närmre innan jag uttalar mig om detta.

Skillnaden mellan båtstorlekarna i förhållande till genus som jag tidigare tog upp, kan enligt Malmström bero på att båtarna haft olika funktioner vid gården. De små Badelundabåtarna bör inte ha varit använda till transporter utan snarare som färdmedel. Om båtarna i sin tur haft direkt anknypning till den som blivit begravd i den kan vi vidare tolka båtens längd ur ett genusperspektiv, det vill säga att kvinnor och män båda har använt båtar för olika syften och därmed haft olika funktioner vid gården. Kanske hade manligt genus ett bredare användningssyfte vilket resulterade i ett större storleksspann på båtgravarna? Vidare menar Malmström att skillnaderna mellan kön och placering i båtgraven kan påvisa en eventuell social stratigrafering liknande den i de större båtgravfälten där begravdes i könsuppdelning (Malmström 1996:29). Badelundakvinnorna skulle enligt IngelmanóSundberg möjligen kunna ha varit anknutna till Tunagården som ligger i närheten av fältet, dessa fungerade som administrativa centrum samt var viktiga för den religiösa utövningen. Ingelman-Sundberg knyter samman kvinnorna med det religiösa livet och att den första gravlagda kvinnan skulle ha varit en väldigt viktig sejdkvinna. Detta skulle senare ha gått i arv till de nästkommande kvinnorna (Ingelman-Sundberg 2004:39). Kom man inte till Hel kunde man även komma till Helgafell vilket ett stort berg som samlade ättens döda. Här kunde man föra ett öicke livö som inte var helt olikt det man levte innan, med dryck och prat. Med tanke på kvinnornas gravgåvor kanske detta var vad man trodde, eller i alla fall hoppades på, skulle hända. Gåvorna var till för livet efter detta (Ingelman-Sundberg 2004:125). Det har även blivit diskuterat huruvida långhögen som tolkats vara en hussymbol lika gärna kunna vara en båt då de ofta blivit resta i kustområden. Kvinnorna som begravts i dem har föreslagits varit sjömansänkor eller utländska kvinnor som rest till sitt nya land med hjälp av ett skepp (Gustafsson 1993:48; Tuominen 1994:20). Vidare knyter Gustafsson samman detta med symbolerna i hällristningarna där ovaler och romber tolkas som det kvinnliga könsorganet. Om långhögarna skulle få en sådan symbolism är det inte omöjligt att dessa gravlagda kvinnor kan kopplas till fruktbarhetskulten (Tuominen 1994:20f).

Som synes är teorierna kring de kvinnliga båtgravarna många. Att Badelundakvinnorna tillhörde en viss typ av kvinnor tycker jag verkar ganska givet, att de hade någon utsedd roll i samhället är inte helt omöjligt. Det är inte heller helt osannolikt att detta var av ärftlig natur då åtminstone två av kvinnorna var släkt samt att de dog med ungefär en generations mellanrum. Samtidigt anser jag här att vi alltför snabbt länkar samman kvinnan med religiösa riter och det religiösa livet. Även om jag inte viftar bort detta är jag av den mer profana meningen att båtarna kan ha varit deras färdmedel i livet. Deras samhällsroll kan vara av en helt annan karaktär, deras yrkesroll kan ha gått ut på att kunna färdas till olika platser varav en av deras viktigaste ägodel var båten som de sedan kom att begravas med. Detta behöver inte alls varit

av religiös karaktär men däremot i olika syften. Är det inte intressant att när individer med manligt genus begravs i båtar symboliserar denna makt, fiske eller resor. När kvinnor gör det måste det vara väldigt speciellt, nästan revolutionerande. Detta trots att de påträffade tolkade männen i antal inte är speciellt många fler. Varför skall mannen alltid ha sett kvinnan som sin undersåte och varför skulle kvinnan alltid ha velat göra samma saker? Det vill säga hållit sig till den privata sfären. De kvinnor som i sådana fall ägnade sig åt detta behöver dessutom inte blivit satta på piedestal, måste man vara så extraordinär för att som kvinna få bli begravd i en båt? Jag hävdar att även kvinnan kunnat vara båtägare. Kanske hade båtgravarna i Badelunda- och Alsike något att göra med de närliggande Tuna-gårdarna, även Vendel ligger belägen vid ett Tuna-namn. Enligt Ingemar Olsson som gjort en studie om ett flertal Tuna-namn om Tunagårdarnas placering, ligger dessa strategiskt vid olika vattenvägar (Olsson 1976; Bergerbrant 1994:23). Eller måhända kanske de hade i uppgift att färdas mellan öar och land i speciella syften. Fler båtgravar bör undersökas för att se liknelser och skillnader även könen emellan, det vill säga kön som kan konstateras genom åtminstone osteologisk analys. Det finns båtgravar med kvinnliga kontexter belägna på gravfält på andra håll men tyvärr är dessa, förutom ovannämnda gravfält, relativt utforskade.

Fortidens samhälle är ovisst och diskussioner kring det bör hållas igång för att det hela inte skall bli förstenat och enformigt i sin struktur. Det är viktigt att vi försöker förbli öppna för andra samhällssystem än de vi är vana vid, det är tack vare detta som vi kan se en utveckling även inom frågor som tyckts varit svåra att besvara. Jag tror att om vi skulle göra DNA-analys på de gravlagda, i de fall då detta är möjligt vill säga, skulle resultatet skilja sig i flera fall gentemot det som tidigare framtolkats. Genom att applicera ett mer mångfacetterat genusperspektiv på båtgravarna kan det biologiska könet separera sig från artefaktanalysen. Eftersom andra ovanliga kvinnliga gravkontexter kan skilja sig från normen med kvinnliga gravartefakter, torde då inte framförallt detta kunna vara fallet bland våra ömanhaftiga båtgravar som bevisat även innehåller kvinnor?

Om vi skall dra paralleller mellan avbildade båtar i Valhallscenerna på de gotländska stenarna och båtgravar¹¹ (Jesch 1991:126f) ställer detta kvinnorna i båtgravarna i ett annat ljus ó det var bara utvalda krigare som dessutom dött i strid som kom till Valhall och eftersom kvinnliga krigare, vad vi hittills sett¹², inte tycks varit någon vanligare företeelse kan vi genast börja fundera på alla de kvinnliga båtgravar som påträffats. Om båtgravskvinnorna haft en annan funktion i strid, baserat på att de varken begravts med vapen eller sköld, kan vi vidare ifrågasätta antalet påträffade båtgravar. För torde inte krigare varit i överlägsen majoritet gentemot individer med andra former av krigsuppdrag? Som jag tidigare tagit upp är skillnaden i antalet båtgravar fördelat mellan två genuskategorier inte speciellt stor. Samtidigt kan vi bland Osebergsfynden finna en mängd föremål vi förknippar med serveringen av dryck, exempelvis mjöd. Kanske var även själva serveringen en ritual i sig? Michael J. Enright hävdar att en sådan ritual är en gammal tradition som rotar sig djupt i den germanska kulturen. I denna skulle en kvinna servera dryck och genom hennes agerande vara av yttersta vikt för hela den sociala gruppen (Enright 1996; Arwill ó Nordbladh 2003:28f). Möjligt är alltså att det fanns någon form av dryckestradition där en kvinna hade en central roll. Samtidigt kan dryckeshornen helt enkelt bara vara en del av deras gravgåvor som de kan

¹¹ I detta fall skulle båten representera färden dit

¹² Jag vill även här understryka möjligheten i att vissa av de funna manliga gravarna med vapen i praktiken kan vara kvinnliga och vice versa. Vi har i många fall utgått från arkeologisk analys med rötter från förra sekelskiftet.

komma att behöva på andra sidan. Dryckeshorn har påträffats bland annat i två vikingatida kvinnliga gravar i Valsgärde och en på Birka (Ingelman-Sundberg 2004:44). Ur ett mer praktiskt perspektiv skulle dessa helt enkelt kunna påvisa hur även kvinnor drack. Åter igen ó kvinna plus avvikande material behöver inte innebära religiösa funktioner.

11.3 Kvinnan i samhället

Låt oss säga att kvinnan överlag hade ansvaret över hemmaproduktionen, då kan följande fråga komma naturlig; Vad var det som hände? Enligt Adolfsson och Lundström förlorade kvinnorna både längst kust och i inland sin makt i en process utformad efter att öhennesö sfär, det vill säga hemmaproduktionen, inte utesluter mannen medan hans offentliga sfär med handel och allt vad detta innebär, kom till att utesluta kvinnan. Det var den offentliga sfären som gav status medan kvinnorna mer blev ett nödvändigt ömellanskiktö (Adolfsson & Lundström 1993:17). Adolfsson och Lundström menar att detta skulle ha skett redan i yngre järnålder och början av vikingatiden, kontentan av detta var en större polarisering av könen. Kvinnorna skulle på sitt håll ha upprätthållit samhällssystemet, ätten samt produktionen. De kunde tillslut nå högre status än under äldre järnålder medan männen utvecklade en allians sinsemellan. Tillslut tog männen över makten politiskt och blev därmed etablerade härskare (Adolfsson & Lundström 1993:17). Adolfsson och Lundström vill poängtera att det patriarkaliska samhället inte börjar ta form i och med den kristna missionen utan faktiskt tidigare än så. Grunden var redan lagd för att sedan bli stabil i och med en mer, enligt dem, manlig religion (Adolfsson & Lundström 1993:17). Kanske var det likväl så att kvinnan som ingått äktenskap med en resande man erhöll högre status än de med män som stannade hemma, hon fick mer friheter över sådant som vanligen båda hade ansvar för. Som jag tidigare nämnt var hon tvungen att fungera som båda könen därmed torde detta inte vara en omöjlig påföljd. Vilken samhällspåverkan hade egentligen männens expeditioner om de åkte ut allena? Det bör påpekas att vi absolut inte skall tala om det vikingatida samhället som en enhet, detta vore mycket naivt. På vissa håll verkar kvinnans roll blivit åsidosatt i större mån än på andra ställen. Den process som resulterade i den medeltida underlydande kvinnan gick vidare och kulminerade i olika takt och uttryckte sig på olika sätt. På exempelvis Birka och även i andra vikingatida byar och handelsorter kan vi se en välrepresenterad del i gravmaterialet som är av kvinnlig kontext. De var del av handeln, de reste, ägde egna båtar, skiljde sig ó hade valmöjligheter. På andra håll hölls de till den privata sfären där de nödvändigtvis inte behövt ha låg status i familjen men med starkt inpräntade könsroller, även för männen. Varför skulle det vara som så att man per automatik tyckte att hemmaarbete var något mindre värderat? Kvinnan kan ha haft lika mycket att säga till om bakom lyckta dörrar såsom männen haft utanför dem. Problemet var snarare utvecklingen som följde där hemmaproduktionen blev att komma i skymundan och därmed kom på efterstjälken. Detta inom ett skiktat samhällssystem som kanske var baserat på kön men även intressen, ålder och yrkestalanger.

Det biologiska könets samhällsroller bör alltså inte tas för givet, likaså heller deras tillhörande status. Eftersom den skandinaviska befolkningens yrkesroller sällan omnämns i skrifter och runor förutom om de är extraordinära, kan vi inte heller med säkerhet säga hur det var. Vi kan bara tolka och anta (Jesch 1991:65). Detta bör läggas på minnet. Det farliga med skrifter är hur författaren färgas av sina egna åsikter, lägger tyngdpunkter efter eget tycke och prioriterar det som känns viktigt och spännande för den egna individen som i exemplet med Helgi och Sigrún. Att fullkomligt objektivt skriva en text, speciellt under tider som har strikta normer och ideal, om ett förflutet samhälle med abnormaliteter och med ett samhällsskick som kan öge folk idéerö, kanske i princip var en omöjlighet?

Vi bör liksom förstå att dagens rekonstruktioner på det omtalade vikingatida ättersamhället är baserat på lagar och bestämmelser vilka inte i sig är bevis för att ett sådant släktskapssystem faktiskt skulle ha existerat (Sawyer 1992:34). Liksom i de flesta samhällen har flera olika system levt sida vid sida, det släktsystem man hade på skandinavisk mark tycks faktiskt ha varit övervägande bilateralt (Sawyer 1992:59). Detta har ofta antagits av både antropologer och historiker (Matovic 1993:11; Jansson 1997:27). Huruvida kvinnan gjorde det arbete som var anpassat efter hennes antagna reproduktionsförmåga eller inte kan och bör diskuteras. Och även om man som kvinna är havande påverkar inte detta hela livet; i många kulturer arbetar kvinnan tills förlossningen för att sedan återgå fort därefter. På andra håll har mannen varit hemmaman (Heidenberg 2002:19). Och, för att åter igen understryka genusperspektivet, behöver inte uppdelningen nödvändigtvis varit fördelad utefter det biologiska könet. Vi behöver fler kulturellt betingade könsvarianter för att förstå hur ett forntida samhälle kan ha sett ut.

Intressant vore att få veta hur dagens Sverige skulle se ut rent arkeologiskt om 1000 år, ponera att informationen gick förlorad. Även om paralleller mellan vår tid och vikingatid är svåra att dra är ändå detta värt att tänka på. För är det inte så att vårt samhälle är präglad av roller? Fler män än kvinnor jobbar inom politiken, vissa yrken domineras av vissa kön, det finns genusvarianter och för inte alltför länge sedan var de flesta kvinnorna hemmafruar. I och med industrialiseringen ansågs det fint att ha råd med en hemmagående kvinna, det eftersträvades. Mig veterligen finns det fortfarande fler hemmafruar än hemmamän. Säger då detta att det finns vissa tendenser och ibland orättvisor i samhället eller säger detta att kvinnan är mannens undersåte? Framtida arkeologer kanske skulle komma att påstå det senare.

SAMMANFATTNING

Denna uppsats handlar om den vikingatida kvinnans leverne längs med kust och den inre skärgården. Den utgår från ett genusperspektiv som ställer sig kritiskt till våra traditionella könstolkningar vilka ofta utgår från artefakter. Livet för den maritima kvinnan bör ha tett sig annorlunda ur minst två perspektiv; att även de var ute på vatten och hav för att fiska, bedriva handel och färdas. Det andra perspektivet berör de fall då männen dragit ut i viking och lämnat kvinnan hemma, detta torde påverkat både kvinnans ställning och status i samhället och kanske har hon till och med fått en starkare ställning än mannen på hemmaplan. Givetvis bör detta varit varierat, på vissa orter kanske en dualistisk könsuppdelning var ett faktum medan man på andra ställen gick efter annat, kanske ålder, yrke, talang, familj och utseende. Det är mycket viktigt att särskilja på begreppen kön och genus, det är nämligen stor skillnad däremellan.

Havet har under alla tider lockat till sig människan och vi kan genom arkeologiska fynd såsom tomtningar, hamnanläggningar, båtlänningar, pålspärrar med mera se hur man levte vid sidan av det. Tyvärr vet vi inte mycket om livet ombord på ett vikingaskepp eller kvinnans roll på dessa. Inte heller har vi mycket kunskap om kvinnan inland. Detta beror på att kvinnans historia alltid blivit skriven vid sidan av människans historia, det vill säga mannens historia. Kvinnan får ofta ett litet kapitel för sig själv, gärna hopfäst med barnen samt kanske lite trälhistorik. Trots detta kan vi genom artefakter se även kvinnans närvaro nästan överallt där skandinaver rörde sig, både väster och österut. I sagor och skrifter kan vi få en inblick hur de rustade skepp och reste. Tack vare arabernas skrifter kan vi läsa om rusernas begravningsseder och genom Adam av Bremen får vi veta om ett ställe norr om Svearna som denne kallade öKvinnornas landö. Sagor och skrifter bör vi dock se på med ett kritiskt öga då dessa antingen nedpräntats sent eller av en individ vars värderingar sätter prägel på skriften i sig. Även runresandet tog fart sent, det vill säga från och med 1000-talet. En fjärdedel av dessa restes av kvinnor, en åttondel av kvinnor allena. På stenarna kan vi bland annat läsa om kvinnor som reste, byggde broar samt arvsrätten vilken, som väntat, påvisat sig vara olika för olika regioner. På de gotländska bildstenarna brukar man säga att motiven är väldigt manliga, samtidigt kan de få påträffade tygfragment från bonader indikera på att dessa hade mer avbildade kvinnor. Även med sådana ömanliga attributö som spjut. Bland gravmaterialet är många gravar analyserade med artefakter som grund och vi kan skrämmande ofta egentligen inte påvisa hur en grav rent biologiskt innehöll en kvinna eller en man. Detta till trots är det precis det som gjorts vilket sätter genusperspektivet i kläm, det biologiska könet i kombination med artefakter är det som gäller. Könet avgörs genom artefakter, artefakter förankras med det biologiska könet såsom arkeologer i det tidigare sekelskiftet analyserat dem. Det finns därmed endast två genusvarianter med extremt klichéartade artefakt- och könsuppdelningar. Detta trots exempelvis båtgravar med både kvinnliga artefaktkontexter och mer manliga inom det kvinnliga könet. Detta trots andra samhällens bevisade genusvarianter. Vi måste förstå att även detta kan varit gällande i Skandinavien och se det vikingatida samhället ur ett mer stratigraferat perspektiv. Det är denna uppsatsen tar upp, att genom påträffade gravartefakter, skrifter, bilder och jämföranden med andra kulturer bör vi förstå att det finns mer plats för kvinnan i historien än vi tidigare insett. Det är vi själva som skapat den dualistiska separationen.

REFERENSER

- Adolfsson, Gundula & Lundström, Inga. 1993. *Den starka kvinnan: från völva till häxa*. Statens Historiska Museum. Borås.
- Andersson, Kjell. 1997. *En kvinnograv från äldre vikingatid i Sanda*. Arkeologisk efterundersökning och återställande av skadad grav, RAÄ 18, Sanda 3:1, Låssa socken, Upplands-Bro kommun, Uppland. Stockholms läns museum. Rapport 1996:5.
- Arbman, Holger. 1980. *Båtgravarna I Vendel. Vendeltid*. Borås.
- Arcini, Caroline. 1999. *Health and disease in early Lund. Osteo-pathologic studies of 3,305 individuals buried in the first cemetery area of Lund 990-153*. Lund.
- Arwill ó Nordbladh, Elisabeth. 2003. A reigning Queen or the Wife of a King ó Only? Gender politics in the Scandinavian Viking Age. *Ancient Queens*. Archeological explorations. Milledge Nelson, Sarah (red). Walnut Creek.
- Arwill ó Nordbladh, Elisabeth & Hjørungdal, Tove. 2000. Genusperspektiv i nordisk arkeologi. *Arkeologi i Norden*. Burenhult, Göran (red). Finland.
- Arwill ó Nordbladh, Elisabeth. 1990. Nyckelsymbolik I järnålderns kvinnogravar. *Fornvännen* 85. Uppsala.
- Bergebrant, Sophie. 1994. *Båtgravfälten i genusperspektiv*. Uppsats i påbyggnadskurs i arkeologi. Stockholms Universitet.
- Bolin, Hans. 2004. The Absence of Gender. *Current Swedish Archaeology, Vol. 12*. Cassel, Kerstin & Gustafsson, Anders (red).
- Carlsson, Anders. 2000. Vikingatidens samhälle på Gotland. *Arkeologi i Norden*. Burenhult, Göran (red). Finland.
- Carlsson, Dan. 2000. Vikingahamnar i Östersjöområdet. *Arkeologi i Norden*. Burenhult, Göran (red). Finland.
- Crumlin-Pedersen, Ole. 1995. *Boat-burials at Slusegaard and the Interpretation of the Boat-grave Custom*. The Ship as Symbol in Prehistoric and Medieval Scandinavia. Köpenhamn.
- Dagnan, P. 1999. *Human- och Animalarkeosteologi*. Sollentunas Arkeologiska Verksamhet 1999:3.
- Durling, Sofie. 2005. *Kvinnor och män i Storsjöbygdens järnålder. Förändringar i förhållandet mellan manlig och kvinnlig status under järnåldern i storsjöbygden, Jämtland*. CD-uppsats. Umeå Universitet.
- Evans, Jimmy, Hedlund, Lennart & Lignell, Fredrik. 1996. *Gender bland barngravarna på Birka*. Mitthögskolan, Arkeologi D. Östersund.
- Färnström, Maria. 2003. *De förnåma kvinnorna?* D-uppsats, Uppsala universitet.
- Gejvall, Nils ó Gustav. *Kvinnoöden. O forna tiders kvinnor*. Thålin ó Bergman, Lena (red). Årtal Helsingborg.

- Göransson, Eva-Marie. 1995. Människor i rum av tid. Bilder av kvinnor och män på Överhogdalsbonaderna. *Fornvännen* 90. Stockholm.
- Hedelin, H. & Holck, P. & Iregren, E. 2008. *Barn i brandgravar och andra gravar*. Biologisk antropologi med human osteologi. Köpenhamn.
- Heidenberg, Elin. 2002. *Kvinnornas rörelsemönster och aktiviteter i järnåldershus*. C-uppsats i arkeologi, Uppsala Universitet.
- Holmblad, Lars G. 2008. Långresor till havs. *Populär historia*. Nr 12/2008.
- Ingelman ó Sundberg, Catharina. 2004. *Fortida kvinnor. Jägare, vikingahustru, prästinna*. Värnamo.
- Isaksson, Sven. 1997. *Arkeologiska boplatsundersökningar vid Vendel kyrka 1996*. Svealand i Vendel- och Vikingatid. Rapport från utgrävningarna i Vendel. Stockholm.
- Jansson, Linda. 1997. *Birkas Kvinnor. En undersökning av den vikingatida kvinnans status och roller, med utgång från birkamaterialet*. C-uppsats i arkeologi. Lunds Universitet.
- Jesch, Judith. 1991. *Women in the Viking Age*. Woodbridge.
- Johansson, Evelina. 2003. *Birkas Kvinnor. En forskningshistorisk analys från 1970 och framåt*. Södertörns Högskola.
- Kirby, David & Hinkkanen, Merja ó Liisa. 2000. *The Baltic and the North Seas*. London.
- Landin, Maria & Rönnby, Johan. 2003. *Tomtningar i utskärgården från yngre järnåldern. Arkeologiska undersökningar på Landsort, Torö socken, Södermanland*. Research reports 6 2002. Huddinge.
- Larsson, Jennie. 2002. *Qvinnor. En studie i kvinnors liv och roller under vikingatiden och i de isländska sagorna*. Uppsats CD. Uppsala Universitet.
- Linder, Lena. 1995. Hade den vikingatida bärsärken några barn? *Arkeologi om barn*. Gräslund, Bo (red). Lund.
- Lund, Anette. 1996. *Gestaltning av kvinnor och män på runstenar. Vikingatida runstensbilder sett ur ett genusperspektiv*. Uppsats i fördjupningskurs. Stockholms Universitet.
- Lundström, Agneta. 1980. Gravgåvorna Vendel. *Vendeltid*. Borås
- Malmström, Helena. 1996. *Kvinnor och båtgravar I Badelunda och Alsike ó En molykelär bestämning av de gravlagdas kön*. Stockholms Universitet.
- Manneke, Peter. 1998. *Grodde 1:2 RAÄ 12, Fleringe socken Gotland. Gravar från vikingatid*. UV Visby Rapport 1998:3, Riksantikvarieämbetet.
- Nelson, Sarah M. 2004. *Analyzing Power and Prestige. Second Edition*. Walnut Creek.
- Ney, Agneta. 2004. *Drottningar och Sköldmör: gränsöverskridande kvinnori medeltida myt och verklighet ca 400 - 1400*. Södertälje.
- Nylén, Erik & Schönback, Bengt. 1994. *Tuna i Badelunda. Guld Kvinnor Båtar1*. Västerås.
- Nylén, Erik & Schönback, Bengt. 1994. *Tuna i Badelunda. Guld Kvinnor Båtar2*. Västerås.

- Petré, Bo. 2000. *Järnålderns bönder på Lovö*. Arkeologi i Norden. Finland.
- Rathje, Lillian. 2001. *Amasonen och jägaren. Kön/genderkonstruktioner i norr*. Umeå.
- Roesdahl, Else. 1998. *The Vikings*. England.
- Sawyer, Birgit. 1992. *Kvinnor och familj i det forn- och medeltida Skandinavien*. Borås.
- Schnall, Uwe. 2002. *Leben an Bord bei Langfahrten in der Wikingerzeit. Maritime Archäologie heute*.
- Schönback, Bengt. 1980. *Båtgravskicket. Vendeltid*. Borås.
- Strömberg, Märta. 1976. *Forntida Skånekust. Skånes hembygdsförbunds årsbok*. Kristianstad.
- Söderström, Elin & Nilsson, Therese. 2005. *Birkas kammargravar ó sett ur ett genusperspektiv*. C-uppsats, Kalmar högskola.
- Tuominen, Katja. 1994. *Kvinnobild och bildernas kvinnor under skandinavisk järnålder*. CD-uppsats, Uppsala universitet.
- Vestman, Susanna. 1996. *Den sista färden. Om båtgravskicket och dess tolkningar*. C-uppsats. Lunds Universitet.
- Vikingatidens ABC. 1995. (Red. Carin Orrling). Statens Historiska Museum. Borås.
- Waldén, Eva. 1996. *Tysta kvinnor och talande dräkter. Kvinnans dräktskick och genderroller under vikingatid*. Stockholms Universitet.